بەشی دوانزەهەم
پـاش کـارەسـات

"بـە پشـتیوانی خـوا توانیمـان تـاقمی تێکـدەرانو هاوکـارانـی دوژمـن لـە بـاکووری خۆشەویستمان لەناوبەرین. ئێستا بارودۆخ لە ناوچەی باکووردا پێویست بە هەنـدێ ئیجرائات دەکات کـە لـە گـەڵ ئـەم قۆناخـە نوێیەدا بگونجێ."
ـ بەیاننامەی مەکتەبی باکووری علی حسن المجید، تشرینی دووەمی 1988

هـەروەك تاقیکردنەوەکـەی ئێزیـدی و مەسـیحیەکان دەریانخسـت، لێبووردنـە گشـتیەکەی 6 ی ئـەیلوول کۆتـایی کارەسـاتی ئـەنفال نـەبوو. وەك پاشـتر دەیبیـنین, کۆمـەڵکوژیی ئـەو زیندانیانـەی پـێش لێبووردنەکـە دەسـگیرکرابوون هـەر بـەردەوام بـوو. لیژنـەی حیزبـی بـەعس بـۆ پێشـوازی کـردن لـە گـەڕاوەکان (*لجنـە اسـتقبال العائـدین*) ، لایەنی کەم تا دەوروبەری شوباتی 1989 لە کارەکەیـدا بـەردەوام بـوو و خێزانـی "تێکـدەرانی" لـە کۆمـەڵگاکانی دەشـتی هـەولێردا نیشـتەجێ دەکـردەوە[1]. بێجگە لەو بەڵێننامەیـەی نیشـتەجێکردنەوەی پێشـتر باسمـان کـرد، "گـەڕاوەکان بـۆ

[1] مەحزەری کۆبوونەوەی 1 ی شوباتی 1989ی لیژنەی پێشوازی ئاملژە بە نیشتەجێکردنی خێزانێکی تێکدەر دەدات لە کۆمەڵگای بەرحوشـتر. مـەحزەری کۆبوونەوەیـەکی تـری ئـەو لیژنەیـە لـە 13 ی ئەیلوولی 1988دا، واتە حەفتەیەك دوای ڕاگەیاندنی لێبووردنە گشـتیەکە، بڕیـاری ئـەوەی دا کـە "ئەو خەڵکانەی لەو ناوچانەدا دەژین کە لە ژێر دەستی تێکدەراندایە وەکو تێکـدەران مامەڵـەیان لـە گەڵ دەکرێت" و تێبینی ئەوەش دەردەبڕێ کە دەبێ گـەڕاوەکان بگوێزرێنـەوە بـۆ کۆمـەڵگاکان لـە لایەن پۆلیسی عێراق و کۆمیتەی قەلاچۆکردنی چالاکیی دوژمنکارانەی (پارێزگای هەولێر)ەوە.

ڕیزی نیشتمانی" دەبوو ئەم خاڵانەش لە ئەستۆ بگرن: 1) لەو خانووەدا بژین کە بۆیان دیاریکراوەو ئەدرەسیان نەگۆڕن. 2) بەشداری نەکەن لە هیچ چالاکییەکی "تێکدەر"دا. 3) "ملکەچی نیشتمانیان بن"، بۆ هەر سزایەك یاسا دایدەنێت[2].

کۆمەلگا تازەکەی بەرحوشتر لە باکووری شاری هەولێر, لە 27 ی تشرینی دووەمی 1988دا بۆ گەڕاوەکان کرایەوە[3], هەروەها نیشتەجێکردنەوەی ئەو خێزانانەش کەوا گومانی *پێشمەرگەیان* لە سەربوو لە گردەچاڵی ئەو نزیکانە لایکەمەکەی شەش حەوت مانگێك دوای ئەوە بەردەوام بوو[4].

واپێدەچێت ڕژێم لیژنەیەکی تایبەتیی بەدواداچوونی پێکهێنابێت (*لجنه المتابعه*) بۆ جەخت کردن لە سەر جێبەجێکردنی هەلومەرجی بەرنامەی گەڕاوەکان و لێشاوێك فەرمانو نووسراو لە *ئەمن* و دەزگاکانی ترەوە ئاگاداری هێزەکانی ئاسایشیان دەکردەوە بۆ وریابوونێکی زیاتر لە کۆمەلگاکاندا. هەروەها ئەمن فەرمانی گرتنی هەر کەسێکیان دەردەکرد ئەگەر بێ مۆڵەت کۆمەلگاکەی جێهێشتبایە، یان بە شێوەیەکی تر سەرپێچی لە مەرجەکانی نیشتەجێکردنەکەوە بکردایە. وادەردەکەوێ لایکەم لە حاڵەتێکدا کۆمیتەی قەلاچۆکردنی چالاکیی دوژمنکارانە لە پارێزگای هەولێردا (*لجنه مکافحه النشاگ المعادی*) وادیاربوو نموونەیەکی تایبەتمەندی سالآنی 1970 ی ڕاگواستنی خێزانە کوردەکان بۆ

---

[2] ژمارەیەك بەڵێننامە لە سەر ئەو واقیعە، کە مێژووی جۆراوجۆری دوادوایی ساڵی 1988 ی پێوەیە، لە نێو فایلەکانی دامودەزگاکانی حیزبی بەعسدا لە هەولێر دۆزراوەتەوە.

[3] بە پێی نووسراوێکی بێبەرواری حیزبی بەعس کە لە نێو فایلەکانی حوکوومەتی عێراقدا لە هەولێر دۆزراوەتەوە.

[4] ئەوە باس و گێڕانەوەی خێزانێکی خەڵکی گوندی گەڵناسکێیە، کە یەکێك لە بنکە سەرەکیەکانی KDPتێدابوو لە بادینان. ئەم خێزانە وەك باسدەکرێ کوڕەکەیان لە پاش خۆبەدەستەوەدان بە پێی بڕیاری لێبووردن ئیعدام کراوە. میدڵ ئیست ووچ لای دهۆکدا گۆڕێکی پیشاندراوە گوایە لاشەی ئەو کوڕە گەنجەی تێدا نێژراوە. گۆڕەکە کەوتووەتە شوێنێکی بێنیشانی لای گۆڕستانی شاری دهۆکەوەو دیاربوو کە نزیکەی چلو پێنج گۆڕی تری تێدایە. چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، دهۆك، 4 ی حوزێرانی 1992.

باشووری عێراق بووژاندبۆوە[5]. لە ئاخرو ئۆخری ساڵدا، شێوازی جەختکردن و پەلەپەل لە بەڵگەنامەکانی حوکوومەتدا تا ڕادەیەك هێور بووبۆوەو تۆنێکی متمانەکردن بە سڵەوە جێگەی گرتبۆوە. فەرمانێك لە مەکتەبی باکووری علی حسن المجیدەوە بە "پشتیوانی خوا" دەست پێدەکات و دەڵێ: "توانیمان تاقمی تێکدەران و هاوکارانی دوژمن لە باکووری خۆشەویستمان لەناوبەرین".

"ئێستا بارودۆخ لە ناوچەی باکووردا پێویست بە هەندێ ئیجرائات دەکا کە لە گەڵ ئەم قۆناخە نوێیەدا بگونجێ, بە وریاییەکی تەواوەوە دژی هەر شێوازێکی نوێ بن کە لەوانەیە پاشماوەی تێکدەران ڕەچاوی بکەن - ئەوانەی کە هەوڵی دروستکردنی مەکۆی تێکدان و گێرەشێوێنی دەدەن بۆ ئەوەی هەندێ کارو کردەوە ئەنجام بدەن کە ورە بە هەوادارەکانیان بدات و بە ئاغاکانیان لە دەرەوە بگەیەنن کە هێشتا جێ پێیان لە سەر خاکی نیشتمانماندا هەیەو لە تواناشیاندایە کاری تێکدەرانە بەرپا بکەن. گومانی تێدا نیە کە لە ئێستا بە دواوە تاقمی تێکدەران قەبارەی گەورە بە خۆیانەوە نابینن، یان لە بنکەی جێگیرەوە دەست بوەشێنن یان عەمەلیاتی مەودا گەورە ئەنجام بدەن. لەبری ئەوە, ڕەنگە تاقمی بچووکی گەڕۆك لە کەسانی تێکدەر ببینین, کە ژمارەیان دە پانزە کەس زیاتر نابێت. ئەوکاتەش ئەم تاقمانە تەماشای وەڵامدانەوەی ئێمە دەکەن بۆ کارو کردەوەکانیان کە تا چ ئەندازەو ئاستێکە. ئەگەر کاردانەوەکە ئاساییو ڕۆتین بوو، ئەوە چالاکیەکانیان دوو ئەوەندە دەکەنەوە, بنکەکانیان قۆناخ بە قۆناخ فراوان دەکەن و عەمەلیاتەکانیان گەورە

---

(5) زنجیرەیەك ڕاسپاردە لە لایەن کۆمیتەی قەلاچۆکردنی چالاکیی دوژمنکارانەوە لە شەقڵاوە دەسنیشانی پێنج خێزانی ناوچەی هەریر دەکات، کە سەرجەم ژمارەیان سیو حەوت کەس بووەو دوورخراونەتەوە بۆ زۆنگاوەکانی پارێزگای زیقار لە باشوور (پێشتر ناسریە بوو) لە 2 ی کانوونی دووەمی 1989دا بەو ئۆتۆمبیلانەی لە لایەن بەڕێوەبەرێتیی هاتوچۆی پارێزگای هەولێرەوە (مدیریە المرور) هێنرابوون. ئەفسەرێکی پۆلیسی عێراق لە گەڵ خەڵکەکەدا ڕۆیشتووەو وا باسدەکا کە هیچ شتێکی نهێنی لە گواستنەوەکەدا نەبووە. هەروەها یاداشتنامەیەکی ئەمنی شەقڵاوە لە ڕۆژی 16 ی مایسی 1989دا ئیشارەت بەوە دەدا کە دانیشتوانی جارانی گوندی تێکدراوی خورخاوە، کە ئێستا لە کۆمەڵگاکاندا دەژین دووردەخرێنەوە بۆ باشوور، ئەگەر "تێکدەران" هەوڵبدەن پەیوەندییان پێوەبکەن.

دەکەنەوە. هەروەها ڕیزی ناوخۆشیان ڕێکدەخەنەوە بە جۆرێکی وا کە پەیوەندیی لە گەڵ ئەو دۆست و لایەنگرانەیان بپارێزن کەوا سوودمەند بوون لە بڕیاری لێبووردنەکە"[(6)].

ئەلەجید بە ئاشکرا هەستی دەکرد کە بەرەوڕووی گرفتێکی دووسەرە بووەتەوە، لە لایەکەوە نەیدەتوانی نەرمیی بنوێنێ، چوونکە ئەمە *پێشمەرگەی* هاندەدا بۆ بەرگریکردن لەو دۆخە. بۆ ئەوەی ڕێگە لەمە بگرێ, فەرمانی ئیجرائاتی دڕندانەی بۆ دەزگای ئاسایش دەرکرد. "پێویستە هێزو توندوتیژییەکی تەواو لە ململانێکەدا بەکاربێت و دەبێ وەڵامێکی بە پەلەو یەکلاکەرەوەمان هەبێت بۆ هەر ڕووداوێك بەرپا دەبێت و ئەندازەی ئەو کاردانەوەیە هاوکێشە نەبێت لە گەڵ ئەندازەی ڕووداوەکەداو هیچ گرنگ نیە ئەنجامیش کەمبایەخ بێت".

لە لایەکی تریشەوە, ئەوەندەی کە پەیوەندیی بە ژیانی ئابووریی کوردستانی عێراقەوە هەبوو, "ئەوی کە پێویستە وازهێنانە لە ئیجرائاتی کوتوپڕی، چوونکە بەردەوامبوون لە سەر گەمارۆی ئابووری ئەوە دەگەیەنێ کە ئێمە هێشتا لە حاڵەتی دەمارگرژیی بارودۆخەکەداین". بەڵگەنامەکە گەیشتووەتە ئەو ئەنجامەی کەوا گەمارۆی ئابووری باکوور بە هێواشی شل بکرێتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا دەبوو قەدەغە لەسەر فرۆشتنی گازۆلین و هەندێ جۆری خواردەمەنی هەر بمێنێتەوەو بە هیچ جۆرێکیش ڕێگە بە فرۆشتنی خواردن نەدرێت بۆ دەرەوەی کۆمەڵگاکان. بە هەر *موجەممەعێك* بزانرایە کەوا خەریکی بە قاچاخ ناردنی خواردنە بۆ "بنکەکانی تێکدان" دەبوو دەسبەجێ بەشەخۆراکی دیاریکراوی ببڕێت[(7)].

[(6)] ئەمەیان لەو بڕیارانە وەرگیراوە کە لە کۆبوونەوەیەکی 8 ی تشرینی دووەمی 1988دا دەرکراوەو هەواڵەی سەرانی ئەمن کراوە لە ناوچەی ئۆتۆنۆمیدا, لە گەڵ کۆمەڵێك ڕاسپاردەی بەڕێوەبەری ئاسایشی ئەو ناوچەیە بە نووسراوی "نهێنیو تایبەتی" ژمارە 14951 لە 21 ی تشرینی دووەمی 1988دا.

[(7)] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

www.dengekan.com

ئێستا وا دانیشتوانی دێهات ڕاگوێزروان و دەبوو دیسان سەرژمێریەکی تر بکرێتەوە، یان هەر هیچ نەبێ "نیمچە سەرژمێرییەك" بۆ دەسنیشانکردنی ژمارەی ئەو کەسانەی لەسەرژمێریەکەی ساڵی 1987دا لە ناوچەی ئۆتۆنۆمیدا تۆمار نەکراون[8]. بۆ بەهاری ئایندەو لە وەرزی چاندندا ڕژێم خۆی ئامادە کرد بگەڕێتەوە سەر هەندێ چالاکیی زەویوزار داچاندن لە ناوچە دێهاتیەکانی کوردا. لە 9 ی نیسانی 1989دا فەرماندەیی مەکتەبی باکوور فەرمانی ژمارە 3335 ی دەرکرد، کە دەسکاریی ڕێگە گرتنی کشتوکاڵی کردبوو لە ناوچە قەدەغەکراوەکاندا. بە لایەنی کەمەوە ئەو زەویانەی کە لە بنەڕەتدا دەتوانرا جارێکیتر لە لایەن خاوەنەکانیانەوە بەکاربێنرێن (ئەگەرچی ئەو گەڕاوانەی بەر لێبووردن کەوتبوون ئەمەیان لێ قەدەغەکرابوو)، یان بەکرێ دەدران بۆ کشتوکاڵ کردن ئەگەر لە حاڵەتێکدا ملکی دەوڵەت بن*.

بەهەرحاڵ، بە کردەوە کەمێ گۆڕانکاری کرا، ئەوەی وێرانکرابوو دروست نەدەکرایەوە. بەڕێوەبەرێتیی *ئەمن* ئەوەی هێنابووە بیر لقەکانی خۆی کە "ناوچە قەدەغەکراوەکان دەسنیشان کراون و نابێت کشتوکاڵیان تێدا بکرێت، هەروەها نابێ هیچ کەسێکیشیان تێدا ببینرێت لە بەر کاریگەریی *ئەمنی*و سەربازییان و شوێنیان لە قۆناخی سێهەمدا (واتە قۆناخی گوند ڕاماڵینەکان)"[9]. بڕگە پێنجی بڕیاری س

---

[8] پلانی سەرژمێریی لاوەکی لە ڕاگەیاندنێکی دیوانی سەرۆکایەتیدا دیاریکراوە بە ژمارە ك/45508/1/2 لە 2 ی کانوونی یەکەمی 1988دا، ئەمەش بە ڕۆڵی خۆی نێرراوە بۆ وەزارەتی پلان دانان بە نووسراوی ژمارە 548 لە لیژنەی کاروباری باکووری سەر بە ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕشەوەو لە بەرواری 25 ی کانوونی دووەمی 1989دا.

* پێموایە ئەم فەرمانی دەسکاری کردنە پەیڕەویی نەکرابێت و کەس بە خاوەن زەوی‌و غەیری ئەوانەوە تا ڕاپەڕینی 1991 نەیتوانی بستێك زەوی بکێڵێ، جگە لە موستەشارەکان و هەندێ کەسی دەسڕۆی سەر بە ڕژێم کە بە بۆرە عەقدێك لەگەڵ فەرمانگە کشتوکاڵیەکاندا زۆربەی زەویوزاری "ناوچە قەدەغەکراوەکانیان" لە وەرزی زستانەی ساڵی 1990/1991 بە گەنم و جۆ داچاند، بەڵام زۆربەیان نەیانتوانی لەوەودوا بیدوورنەوەو بەروبوومی هەڵگرن چوونکە ڕاپەڕینی بە سەردا هات ـ وەرگێڕ.

* مەبەست ناوچەکانی بەرهەمهێنانی بەروبوومی دانەوێڵەیە, بە تایبەتی گەنم و جۆ ـ و.

ف 4008 ی سەرکردایەتیی مەکتەبی باکوور کە فەرمانی دەسبەجێ کوشتنی هەر کەسێك دەدا لە ناوچە قەدەغەکراوەکاندا ببینرێت، هێشتا هەر لەکاردا بوو[10]. عێراق بە نەهێشتنی سەبەتە نانەکەی* کوردستانی دەبوو زیاتر پشت بە خۆراکی هاوردەو قەرزی کشتوکاڵیی فراوان ببەستێ، بە تایبەتی لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو ئوستالیاوە[11]. ئەو دەمە بە مەرجێ ڕێگە بەو جووتیارانە دەدرا لە زەویەکانیاندا کاربکەن گەر ڕازیبوونایە وەك هەواڵدەری *ئەمن* هەر چالاکیەکی گومانلێکراوی ناوچەکەیان بگەیاندایە**. ڕاستیێکەی لە شوباتی 1990دا *ئەمن* پێشنیازی کرد ئەم قەدەغەیە توندتر بکرێتەوە. دەزگای *ئەمن* پێشنیازی بۆ فەیلەقی پێنجی سوپا کردبوو، کە تەنها ڕێگەی کشتوکاڵ کردن بدرێت بەو

---

[9] "قۆناخی سێهەم" بە واتایەکی ترو بە ڕوونی ئاماژە بۆ ئەو ماوەیە دەکات کە لە 22 ی حوزێرانی 1987ەوە بەردەوام بووە تا دوا عەمەلیاتی ئەنفال. فەرمانەکە بە نووسراوی ژمارە 6271 لە *ئەمنی* هەولێرەوە نێردراوە بۆ *ئەمنی* شەقلاوەو بەروارەکەی 26 ی نیسانی 1989یە.

[10] ئەمە لایکەمەکەی تا تەمووزی 1989 ی خایاند کە چەندین مانگ دوای کەمکردنەوەی دەسەڵاتە تایبەتیەکانی علی حسن المجیدیش بوو. نووسراوی کۆمیتەی هەولێری قەلاچۆکردنی چالاکیی دوژمنکارانەی ژمارە 3489 ی (نهێنی) بۆ فەیلەقی پێنج لە بەرواری 5 ی تەمووزی 1989دا. ئەم بڕیارە تەنها کەسانی سەر بە *ئەمن* و مەفرەزە تایبەتەکانی ـ *مفارز خاصە* ـ نەدەگرتەوە، کە هاتوچۆیان بۆ ناوچە قەدەغەکراوەکان بە هەماهەنگی بوو لەگەڵ سوپادا. ئەم بواردنە لە نووسراوێکی *ئەمنی* پارێزگای هەولێردا بۆ بەشی ئاسایشی ناوخۆی فەرماندەیی فەیلەقی پێنجی سوپا، بە تەواوی ڕوونکراوەتەوەو ژمارەی نووسراوەکە ش1524/3 لە بەرواری 13 ی شوباتی 1990دا.

[11] لە نێوان ساڵانی 1983 و 1988دا، عێراق زیاد لە 2.8 بلیۆن دۆلاری بەرکەوتووە لە بەروبوومی کشتوکاڵیی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لە ڕێگەی بەرنامەی دابینکردنی قەرزەوە (Commodity Credit Corporation CCC). لە ساڵی 1989دا بەڕێوەبەرایەتیی بوش (بوشی باوك – و) بەرنامەی (CCC) ی دوو ئەوەندە کردەوە بۆ عێراق و قەرزەکان گەیشتنە ئاستێکی زۆر بەرز، کە یەك بلیۆن دۆلار بوو لە ساڵی 1989دا. بێجگە لە قەرزی گەرەنتیش، بەرنامەی (CCC) قەرزی بێقازانجیشی تێدابوو لەگەڵ فرۆشتنی ڕاستەوخۆ و نرخەکەی لە لایەن حوکوومەتی ئەمەریکاوە پێشکەش دەکرا. بڕوانە میدڵ ئیست وۆچ "مافی مرۆڤ لە عێراقدا"، نیویۆرك، 1990.
Middle East Watch “Human Rights in Iraq", NewYork, 1990, P125.

** ڕەنگە مەبەستی موستەشارەکان و هەندێ کەسانی سەر بە ڕژێم بێت کە وەك پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد وەرزێك زەویو زارەکانیان داچاند بەڵام ئەوانە خاوەنی ئەو زەویانە نەبوون ـ و.

www.dengekan.com

جووتیارەی تەواو جێمتمانەی دەسەڵاتداران بێت و بێجگە لەوەش پەیمان بدات کە هیچ خانووبەرەیەکی جێگیر دروست ناکات و بە شەویش کار ناکات.

★ ★ ★

بــــەردەوام پاکتاوکردنی گوندەکـــــان

تا ئەم کاتە تەنها چەند سەد گوندێك وەك خۆیان ماونەتەوە لەو سێ پارێزگایەدا کە ناوچەی ئۆتۆنۆمیی کوردستان پێکدێنن. بە پێی مەسحێك کە وەزارەتی ئاوەدانکردنەوەو گەشەپێدانی حوکوومەتە تازەکەی کورد ئامادەی کردووە، 673 گوند لە هەرسێ پارێزگای هەولێرو سلێمانیو دهۆکدا بە پێوە مابوون و 4049 گوندیش وێرانکراون. لە سێ بەش دوو بەشی ئەو گوندانەی کە مابوونەوە لە دەوروبەری شاری هەولێرو ناوچەکانی مەخموورو ئاکرێدا بوون[12]. لە گەڵ ئەوەشدا هیچ زەمانەتێکی ئەمنیی نەبوو بۆ ئەو گوندە کەمانەی لە دەست پەلاماری ئەنفال دەربازبووبوون. لە 15 ی نیسانی 1989دا بڕیاری ژمارە 3448 ی مەکتەبی باکوور ڕێگەی دا بە "چۆڵکردن و کۆکردنەوە" ی ژمارەیەکی دیارینەکراو لە گوندەکانی هەردوو هۆزی برادۆست و دۆڵەمەری، وەك ڕێگە خۆشکردن بۆ دروستکردنی بەنداوێکی نوێ لە سەر زێی گەورە لە لای بێخمەدا، کە پرۆژەیەك بوو لە سالانی 1950وە کاری بۆ دەکرا. برادۆست و دۆڵەمەری دڵسۆزی حوکوومەت بوون، بەلام هەڵکەوتنی شوێنەکەیان لە ناوچەیەکدا کە سەروەختێ PUK کۆنترۆڵی کردبوو و لەولاشەوە هاوسنووربوو لە گەڵ ئەو ناوچانەی بە نەریت بنکەو سەنگەری KDP بوون، لەو کاتەدا بووبووە کۆسپ. ئاوە

[12] ژمارەکانی ڕەسووڵ زۆر لەوانی وەزارەتەوە نزیکن. ئەو 3839 گوندی ژماردووە کە لە ساڵی 1975 بە دواوە ڕووخێنراون، ئەو گوندانەی کە نەڕووخان ئەو نزیکەی سەد گوندەشیان تێدایە کە سەر بە عەشیرەتی سوورچیی هەواداری حوکوومەت بوون لە قەزای ئاکرێ. لە 28 ی کانوونی دووەمی 1988داو لە دەمەو دەستپێکردنی ئەنفالدا، لیژنەی ئەمنیی شەقلاوە "ئاماژەی بەوە کرد کە بەرهەڵستی لابردنی قەدەغەی ئەمنیی ناکات سەبارەت بەم گوندانە، لە بەرئەوەی دانیشتوانیان سەر بە عەشیرەتی سوورچین و زۆربەیان خەڵکی خۆبەخشن لە فەوجەکانی بەرگریی نیشتمانیدا. بێجگە لەوەش تێکدەران ناتوانن بگەنە ئەم گوندانەو دانیشتوانیان هاوکارییان ناکەن و هیچ بەرەنگارییەك لە ناوچەکە ڕووینەداوە". نووسراوی *ئەمنی* هەولێر بۆ *ئەمنی* شەقلاوە، ژمارە س ت 17922 ی 21 ی تشرینی دووەمی 1988.

www.dengekan.com

پەنگخواردووەکـەی بەنـداوی بێخمـە، بێجگـە لـە سـوودە ئابووریەکـەی پـوازێکی ستراتیجیی هەمیشەییشی دەخستە نێوان ئەم دوو ناوچەی شۆڕشگێڕەوە[13]. چـەند میلێك لە خوار ناوچەکانی برادۆست و دۆڵەمـەری یـەوە، هێزێکی هاوبەشـی سـوپاو *ئەمن* لە کانوونی یەکەمی 1988دا چوارده گونـدی تریـان ڕامـاڵی‌و ڕووخانـدنیان و دانیشـتوانیان گواسـتەوە بـۆ کۆمـەڵگای باسـرمە لـەو نزیکانـە. بـەڵام ئـەمجارەیان بەهانەیان پرۆژەی بێخمە نەبوو، بەڵکو بەردەوامیی پرۆسەی دژەیـاخیبوون بـوو دژ بە بەرگریی تاك‌و تەرای *پێشمەرگەی* بەجێماو[14].

یەکێك لەو گوندانەی بەرکەوتن سـەرکەند خـەیلانی بـوو، کـە گونـدێکی گـەورە بـوو و دانیشـتوانی نزیکـەی هـەزار کـەس دەبـوون، ئـەم گونـدە لـە دەسـتی ئـەنفال ڕزگاری بووبوو، بەڵام لەم کاتەدا هێزەکانی سوپا بە تۆپباران و هەلیکۆپتـەرو هێـزی زەمینـی‌و یەکـەکانی (*مفـارز خاصـە*)[15] پـەلاماریان دەدا. دوابـەدوای هێرشـەکە سەرکەند خەیلانی تەختکراو زۆربەی خەڵکەکەشی دەسگیرکران، ئـەوجا هـەموویان

---

[13] پرۆژەی بەنداوی بێخمە لـە بنەڕەتـدا وا بـیری لێکرابـۆوە کـە پرۆژەیـەکی بچـووکی ڕێکخسـتنی ئاودێری‌و بەرهەمهێنانی کارەبا بێت، بەڵام کـە بەعسـیەکان لـە سـاڵی 1968دا دەسـەڵاتیان گرتـە دەست بیریان لە نیازو مەبەستێکی فراوانتر کردەوە لە پرۆژەکە. وا دانرابـوو بەنداوەکـە لـە سـاڵی 1994دا تەواوبێت و بەشـێکی لێدروسـتکرابوو کـاتێ کـە ڕاپەڕینەکـەی کـورد لـە مـارتی 1991دا بەرپابوو و کەلوپەل و ئامێرەکانی بە ڕادەیەکی بـەربلاو تـالانکراو زیـانی هێنـا. چـاوپێکەوتنی میـدڵ ئیست وۆچ لە گەڵ بەڕێوەبەرێکی ئەوسای بارەگای هـەولێری (*جحافـل الـدفاع الـوگنی*) یـان(*جـاش*)، هەولێر، 7 ی تەمووزی 1992.

[14] ئەو چوارده گوندە لە نێوان خەلیفان و زێی گەورەدا بوون و لە ڕاپـۆرتێکی *ئـەمنی* هـەولێردا، لـە کانوونی یەکەمی 1988دا، ناوەکانیان کراوەتە لیستێك کە ئەمانەی خوارەوەن: فـەقێیان، کەلـەکین کولوو، مەکردان، منکردان، تاڵەجار، قەڵاتە جنە، پیر ورمان، دۆرەمەڕ، سەرکەند، سۆکە، زرگـووز، گۆسکە، جەمکەی سەروو و خواروو.

[لە دەقەکەدا نـاوی زۆر لـەم گوندانـە بـە شـێواوی هـاتوون، بـەو پێیـەی لـە ڕاپۆرتەکـەی ئـەمن وەرگـیراوەو لـە بنەڕەتـدا بـە عەرەبیەکـەی بـە چەوت‌وچـێڵی نووسـیویانەو هـەر بـەو شـێوەیەش گوێزراوەتەوە نێو دەقە ئینگلیزیەکە. من بۆ ڕاستکردنەوەی ئەم ناوانـە سـوودم لەخـەڵکی ناوچـەکە وەرگرتووەو تەنها (منکردان)م بۆ ساغ نەبۆوە ـ و]. ڕەسووڵ لە لاپەڕە 65 ـ 67 ی تێبەکەیدا نۆزدە گوندی لە ناحیەی سەڵاحەدین و هەریر لیست کـردووە کـە لـە مـانگی کـانوونی یەکـەمی 1988دا ڕووخێنراون، سـەرکەند خـەیلانیی تاقـە نـاوە کـە لـە هـەردوو لیسـتەکەدا هەیـەو بەسـەرهاتیمان باسکردووە.

[15] لە بارەی (*مفارز خاصە*) و یەکە تایبەتیەکانی تری *جاشەوە* بڕوانە لاپەڕە 88 - 93.

بردن بۆ شەقڵاوەو لەوێ لە سەربازگەکەیدا شەوێك بە دەسبەسەریی لە ئیڤادا هێشتنیانەوەو ڕۆژی دوایی بردنیان بۆ باسرمە، پێنج کەسیان نەبێت کە بە ئۆتۆمبیلێکی جێبی تایبەتی ڕەوانەی *ئەمن* کران. ئەمانش بریتی بوون لە ژنی کوێخای گوند, کە *ڕەییسیشیان* پێدەوت، لە گەڵ برایەکی و کچێکی عازەبیدا.

کوێخا خۆی لە ڕووداوێکی جیاوازو لە سەرەتای ساڵی 1989دا لە لایەن *ئەمنەوە* گیرابوو, لە بارەگای *ئەمنی* هەولێر ماوەی حەوت مانگ بەندکراو لەو ماوەیەدا بەردەوام فەلاقە دەکراو بە کێبڵ لێیاندەداو بە قولاپ بە بنمیچی ژوورەکەدا هەڵدەواسراو لە ئاویان هەڵدەکێشاو کارەبایان لە نەرمەی گوێچکەی دەدا. لە ماوەی جیاجیاشدا هاوەڵەکانی زیندانی دەبرانە دەرەوەو ئیعدام دەکران. بەڵام سەیر لەوەدابوو لەو ماوە درێژەی دانیشتنەکاندا بۆ لێکۆڵینەوە کە کوێخای تیادا مابۆوە پێنج گوندنشینە سەرنگومکراوەکەی خەڵکی سەرکەند خەیلانی تەنها بە سەر زارەکی باسدەکران و پێیان وتبوو ئەوانە تێکدەر بوون و جارێکی تر نایانبینێتەوە. لە پاش حەوت مانگ و بێ ئەوەی بە تاقە وشەیەکیش هیچ شتێکی بۆ ڕوونبکەنەوە، کوێخایان بەردا. پاشان کە گەڕایەوە بۆ کۆمەڵگای باسرمە دوو بەڵگەنامەی لە بەشی ئامارو ساغڵەمیی بەڕێوەبەرێتیی تەندروستیی هەولێرەوە پێگەیشت، کە وەفاتنامەی دوو پیاو بوون لە بێسەروشوێن کراوەکان، مێژووی وەفاتنامەکان 20 ی شوباتی 1989 بوو, هۆی مردنەکەشیان بەم جۆرە نووسرابوو "ئیعدامکردن بە گوللە", بەڵام هیچ شتێکیان لە بارەی چارەنووسی سێ ئافرەتەکەوە پێنەگەیشت، ئەگەرچی وا باسدەکرا کە ئەو بەڵگەنامانەی لە کاتی ڕاپەڕینەکەی ساڵی 1991دا کەوتبوونە دەست *پێشمەرگە*, باسی ئیعدام کردنیانی تێدابووە[16].

---

[16] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای باسرمە، 11 ی ئەیلوولی 1992. ڕاپۆرتێکی ناوخۆی *ئیستیخبارات* لە سەر گوندی سەرکەند خەیلانی لە بەرواری 1 ی تشرینی دووەمی 1988دا باسی ژمارەیەك تفەنگی کلاشینکۆفی کردووە کە لە ماڵی ئەم پیاوەدا دۆزراوەتەوەو لە بێشکەی منداڵێکدا شاردراوەتەوە، هەروەها لێکچوونی بەڵگەنامەو قسەی شایەتەکان لێرەدا سەرنجڕاکێشە.

www.dengekan.com

★ ★ ★

بەردەوام كۆمەڵكوژی:

بەسەرهاتی یونس

كوشتن، بە ئیعدام كردنی بە كۆمەڵیشەوە, بوو بە شێوازێكی بنەڕەتیی مامەڵە كردنی ڕژێم لە گەڵ كوردەكاندا, هەرچەندە كە ئەنفال لەم كاتەدا تەواو بووەو بەشی زۆری دێهاتیش چۆڵەو كەسی تێدانیە. هەركەسێك لە "ناوچەی قەدەغەكراودا" ببینرایە بە زۆریی ئەگەری كوشتنی هەبوو، بە هەمان شێوەش هەر كەسە گومانی چالاكیی *پێشمەرگەی* لێبكرایە لەو چەند گوندە كەمەی كە مابوو. هەندێك لەم كوشتنانە لە لایەن مەكتەبی باكووری حیزبی بەعسەوە فەرمانی پێدەدرا, وا دیاربوو علی حسن المجید خۆی بە شەخسی چاودێریی "تێكدەری" ناوداری كردبێ. (یاداشتێكی دەسنووس لە ئەیلوولی 1988دا، لە لایەن بەڕێوەبەری ئۆفیسی *ئەمنی* شەقلاوەوە دەستخۆشیو ئافەرینی ئەلمەجیدی بە سەرەوەیە بۆ ئەو كەسانەی بەرپرس بوون لە كوشتنی كادرێكی پارتی كۆمۆنیست و سووتاندنی لاشەكەی. سەرۆكی مەكتەبی باكوور نووسیویێتی: "دەست خۆش! خوا پاداشتیان بداتەوە بۆ ئەمەك و دڵسۆزییان").

هەندێك ئیعدامكردنی تر لە لایەن خودی سەدام حوسێن خۆیەوە فەرمانی پێدەدرا، هەندێكی تریش لە لایەن دادگای شۆڕشەوە (*محكمە الپورە*). ئیعدامكردنیش هەبوو لە دادگای سەربازیی تایبەتیەوە فەرمانی بۆ دەردەچوو[17].

---

[17] نووسراوی ژمارە 25163 لە لایەن بەڕێوەبەری ئاسایشی پارێزگای سلێمانییەوە لە ڕۆژی 29 ی تشرینی یەكەمی 1988دا باسی ئەو ئیعدامانە دەكات كە لە لایەن مەكتەبی باكووری حیزبی بەعس و دادگای شۆڕشەوە فەرمانی پێدراوە. بەندییەكی جاران برابووە بەردەمی دادگای سەربازیی ژمارە 23 لە هەولێر كە دەزگایەك بوو دەسەڵاتی سزادانی مەرگی هەبوو، لەم حاڵە تایبەتیەدا دەسەڵاتەكانی ئەم دادگایە لە لایەن "فەرمانێكی تایبەتی بەغداوە" هەڵدەوەشایەوە. پاشان ئەم پیاوە ڕزگاری بوو و لە لایەن میدڵ ئیست وۆچەوە لە 27 ی ئابی 1992دا لە كۆمەڵگای خانكێ چاوپێكەوتنی لە گەڵ كراوە.

www.dengekan.com

ژمارەیـەکی زۆری وەفاتنامـەو دۆکیومێنتـە ڕەسمیـەکانی تـر بەڵگـەو شـایەتی ئـەم ئیعدامانــەن. بـۆ نموونــە, ڕاپـۆرتێکی *ئـەمنی* سـلێمانی لـە ئـابی 1989دا نـاوی هەشـتاوحەوت کەسـی تێدایـە کـە لـە 1 ی کـانوونی دووەمـی ئـەو سـاڵەوە ئیعـدام کرابوون. ژمارەیەکی زۆریان ئەو خەڵکانە بوون کە لـە گونـدە "قەدەغەکراوەکانـدا" گیرابوون. یەکێکیشیان مامۆسـتای زمـان بـووەو لـە سـەر ئـەوە ئیعدام کـراوە کـە لـە وانەی زمانی کوردیدا قوتابیەکانی فێرکردووە بە پیتی لاتینی بنووسن[18].

ئەوەی زۆر ستەم بـوو, بـەردەوامبوونی کۆمـەڵکوژیی ئـەو خەڵکانـە بـوو کـە لـە سەروەختی پەلاماری ئەنفالدا گیرابوون بەڵام لە کاتی لێبووردنەکەی 6 ی ئەیلوولـدا لـە بەندیخانـەدا بـە زینـدوویی مـابوون. تەنانـەت هەنـدێ خـەڵك لـە مـاوەی پێـنج حەفتەی لێبووردنەکـەدا خۆیـان دابـوو بەدەسـتەوەو کوژرابـوون، تاوانەکانیشـیان لـە بەڵگەنامـە ڕەسمیەکانـدا وا تۆمـارکراوە کـە گومـانی هاوکـاریی یـان ئەنـدامێتییان لێکراوە لە ڕێکخراوە نایاساییەکانی وەك PUK و KDP و حیزبـی ئیسلامیدا[19].

میـدڵ ئیسـت وۆچ توانیـوێتی دوو کـەس لـە دەربـازبوانی ئـەو کۆکوژیـەی دوای لێبووردن بدۆزێتـەوە. یـونس کـە *پێشـمەرگەیەکی* تەمـەن نـۆزدە ساڵ بـوو لـە نـاو PUKداو لە شەڕی سەرگەڵوو, دواتریش لە شەڕی دۆڵی بالیسان لـە ئـەنفالی شەشـدا بەشـدار بووبـوو, لــە نزیـك ئاکۆیــان بــە هــۆی هێزەکـانی عێراقــەوە لــە هێــزە سەرەکیەکەی *پێشمەرگە* دادەبڕێو ماوەیەك لە شارۆچکەی خەلیفان لای خزمـەکانی خـۆی دەشـارێتەوە. بـەڵام دواتـر قەناعـەت بـە واتـەواتی لێبووردنێـك دێنێـت و لـە شارۆچکەی سدیق* لە دەوروبەری ناوەڕاستی ئابدا خۆی دابووە دەستی *ئەمنـەوە*[20].

---

[18] نووسـراوی نهێنــی و تایبــەتی ژمـارە 19727 لـە بەڕێوەبـەرێتیی *ئـەمنی* سـلێمانییەوە بـۆ بەڕێوەبەرێتیی *ئەمنی* ناوچەی ئۆتۆنۆمی، 24 ی ئابی 1989. (ئەو مامۆستایەی لێـرەدا ئامـاژەی بـۆ کراوە دڵشاد مەریوانیی نووسەرو شاعیر بوو ـ و).

[19] لە هەندێ بەڵگەنامەی دەسنووسی نێو فایلێکی *ئەمنی* هەولێردا دۆزراونەتەوە.

* لەو سەردەمەدا ڕژێمی عێراق ناوی ڕەواندزی گۆڕیبوو و کردبووی بە قەزای سدیق ـ و.

[20] زۆر کورد لە ناوچەی خەلیفان لە ئەنجامی ئـەم واتەواتـەدا پێشـوەخت خۆیـان دا بـە دەسـتەوە. یەکێك لەوانە *پێشمەرگەیەکی* PUK بوو بە نـاوی حەیـدەر عـەولا عـەلی محەمـەد ئـەمین، کـەوا گرتنەکەی لە 15 ی ئەیلوولی 1988دا لە بەڵگەنامەیەکی 7 ی ئەیلوولی 1990 ی *ئەمندا* ئیشارەتی

ئۆفیسی *ئەمنی* ئەویش بە پەلە گواستبوویانەوە بۆ بارەگای دەزگاکەی خۆیان لە هەولێر. لەوێ خرابووە زیندانێکی گەورەوە لە گەڵ نزیکەی سەد کەسی تردا، کە تێکەڵەیەکی *پێشمەرگەو* سەربازی ڕاکردوو و *ئەنفالەکانی** ناوچەی کۆیسنجق بوون. یونس بۆ ماوەی سێ حەفتەیەکی تر خستبوویانە ژێر لێکۆڵینەوەو دارو فەلاقەوە.

ڕۆژێکیان لە سەرەتای مانگی ئەیلوولدا *ئەمن* زیندانیەکانیان کۆکردبۆوەو چییان پێبوو لێیانسەندبوون, ئەوجا سواری پاسێکی مەدەنیی گەورەیان کردبوون, پاسەکەیان هێندە پڕکردووە کە بە ناچاری لە باوەشی یەکتردا دانیشتوون. لەوێوە بردوونیان بۆ سەربازگەی سوپای میللی لە دووبزو کاتژمێر حەوتی ئێوارەی ئەو ڕۆژە گەیشتوون. بەندیەکان لە دووبز ڕۆژی دوو ژەم نانی وشك و ئاویان داونەتی، هەموو ڕۆژێکیش *ئەمن* لێکۆڵینەوەی لەگەڵ کردوون. پاشان لە 6 ی ئەیلوولدا گاردەکان پێیان ڕاگەیاندوون کە لێبووردنی گشتیی دەرچووەو بەردەبن. کەچی هیچ شتێك نەگۆڕاو لێپرسینەوەی ڕۆژانە هاوکات لەگەڵ شێوازی دڕندانەی ئازاردانیدا هەر بەردەوام بوو، لێرە لێدان بە کێبڵی کارەبا کارێکی ڕۆژانەی ڕۆتینی بوو.

پێدراوە. فەرماندەی مەفرەزە خاصەیەکی سەر بە ئەمن، کە ناوی نەجمە گرۆ بوو، قەناعەتی بە حەیدەر کردبوو خۆ بداتە دەستی *ئەمنەوە*. پاشان هەر نەجمە گرۆ خۆی لە بەرئەوەی ژنەکەی حەیدەر هێندە دەچووە سەریو سۆراخی دەنگوباسی دەکرد، پێی وتبوو: "برۆ ماڵەوە، مێردەکەت نەماوە". چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای گەلاڵە، 23 ی مارتی 1993. لە چاوپێکەوتنێکی پێشتردا لە 18 ی تەمووزی 1992دا لە سدیق، یونس بەمیدڵ ئیست ووچی ڕاگەیاندبوو کەوا لەو کۆمەڵەی ئیعدام کران ئەم تەنها یەك کەسی ناسیوەتەوە ئەویش خزمێکی خەڵکی گەلاڵەی بووە بە ناوی (حیدر عبداللّٰه). لە بەرئەوەی کە عەولاّ کورتکراوەی کوردیی ناوی (عبداللّٰه)یە، کەواتە گومانی تێدا نیەو هەمان ئەو پیاوەیە کە باسمان کرد.

* لە دەقەکەدا هەر وشەی ئەنفالەکان نووسراوەو لە گەلێ شوێنی تری ئەم کتێبەدا بەو شێوەیە هاتووە. ئەم زاراوە نوێیە لە دوای پەلامارەکانی ئەنفال هاتە کایەوە، یەکەمجار بە شێوەیەکی ڕەسمی لە لایەن ڕژێمەوە ئەم ناوبردنە سەپێنراو پاشان وردە وردە لە ناو ڕەشە خەڵکەکەشدا هەمان وشە دەجووڕایەوەو بوو بە مۆرکی سەرجەم ئەو قوربانیانەی بە هەر شێوازێك بوو لە دەست ئۆپەراسیۆنی ئەنفال دەرچووبوون و بە زیندوویی مابوونەوە. بەم پێیە ئەوانەی لە ئۆردووگاکاندا نیشتەجێبوونەوەو ئەوانەی لە نوگرە سەلمان و دووبزو شوێنانی تر دەربازبوون بە **ئەنفالەکان** ناودەبران و ویردی سەر زاران بوون ـ وەرگێڕ.

www.dengekan.com

لێکۆڵەرەوەکان دوو شێوازی ستانداردی تری ئازاردانیان داهێنابوو، یەکێکیان ئەوە بوو کە کیسەیەکی نایلۆن پڕبکرێت لە سەهۆڵاو و بە بنمیچی هۆدەکەدا هەڵواسرێت و بە دەرزییەك کونێکی تێبکرێت. ئەوجا لە ژێریدا بەندیەکەیان لە سەر قەرەوێڵەیەك دەبەستەوەو دەبوو دڵۆپ دڵۆپ سەهۆڵاوەکە بە سەر ناوچەوانیدا بتکایە. ئەمە هەموو جارێك بیست دەقیقەی دەخایاند، کە لە دوای دە دەقیقەیان ئازارەکەی زۆر توند دەبوو و بەندیەکە سەری بەملاو بەولای قەرەوێڵەکەدا دەخست و هەولێکی بێهوودەی دەدا خۆ لە دڵۆپە ئاوەکان لابدات. پاشان ئازاردانی سەهۆڵاوەکەیان بۆ دەگۆڕییە گەرمیەکی زۆر بە تین و تاوشت، لێکۆڵەرەوەکە هیتەرێکی کارەبایی داخبووی دەخزاندە ژێر قەرەوێڵەی زیندانیەکەوەو ماوەی چوار پێنج دەقیقە لە ژێریدا دەیهێشتەوەو بەمە پشتی هەموو دەسووتاو ئازارێکی سەختی دەدا.

ئەمانە سەختترین ئازارو ئەشکەنجە بوون کە یونسیان دووچار دەکراو بە هەرحاڵێك بوو بەرگەی دەگرتن. بەڵام ڕۆژێ، ڕێك پێش ئەوەی لێبووردنەکە ڕابگەیەنرێت، یونس و بەندیەکانی تری هەولێر لە پەنجەرەی زیندانەکەیانەوە تەماشایان کردبوو سێ پیاو لەوانەی کە بە "*پێشمەرگەی* ناوخۆ" تاوانباریان کردبوون، واتە ئەوانەی کە لە ناو شارەکاندا چالاکییان دەنواند، برابوونە حەوشەکە ئەوجا چاوی پیاوەکانیان بەستبۆوەو هەر یەکەیان لە سەر کورسییەك وەستاندبوو و بە ستوونێکی ناو حەوشەکەیانەوە بەستبوو و دەستیشیان لە سەر سەریانەوە بەسترابوو. پاشان شەقێکیان لە کورسییەکان هەڵدابوو بۆ ئەوەی بە هەڵواسراوی بمێننەوەو قاچیان بە هەواوە تەکەی بێت. پێشتریش گاردەکان سەرو بوتڵە گازیان بۆ هێنابوون و هەریەکەیان سەری پەتێکیان بەستبوو بە گونیانەوەو سەرەکەی تریشی بە بوتڵە گازەکەوە. کاتێ ئیشارەتیان درابوویە بوتڵە گازەکانیان بەردابووە خوارەوەو گونی هەرسێ پیاوەکە لە بن دەرهاتبوو و لە ماوەی نیو سەعاتدا هەرسێکیان مردبوون.

پاش چەند ڕۆژێك گاردەكان چووبوونە زیندانەكەی یونسەوەو سەرژمێریان كردبوون و پێیان ڕاگەیاندبوون كە دەگوێزرێنەوە. ئەو دەمە ژمارەیان زیادی كردبوو بۆ نزیكەی 180 كەس، بە تازە گەیشتووەكانەوە ـ هەر وەك پێشتر، كۆمەڵێكی هەمەجۆر *پێشمەرگە*و سەربازی ڕاكردوو و خەڵكی مەدەنیی ئاسایی بوون. ئەوجا هەریەكەیان چاوی بەسترایەوەو ناسنامەكەی لێسەنراو دەستیشیان لە پشتەوە بەستەوەو خستنیانە شەش ئۆتۆمبێلی بێپەنجەرەوە كە یەكی كونێكیان لە پشتەوە هەبوو و خانەی شۆفێر جیاكرابۆوە لە خانەی سەرنشینان، واتە هەمان ئەو جۆرە ئۆتۆمبیلانەی كە دەربازبووانی پێشتری كۆكوژیەكەی نزیك ڕەمادی باسیان كردبوو. دەوروبەری كاتژمێر حەوتو نیوی ئێوارە دووبزیان جێهێشتبوو. وەك یونس دەیگێڕێتەوە لە 14 ی ئەیلوولدا بووەو هەشت ڕۆژ بووە لێبووردنی گشتیی لەكاردا بووە.

پاشان ئۆتۆمبیلەكان دەروازەی سەربازگەكەیان بەجێهێشت و ماوەی چەند دەقیقەیەك بە سەر ڕێگا قیرەكەدا ڕۆیشتن و دواجار بە لای ڕاستدا بایانداوە سەر ڕێگایەكی خۆڵ. لە كاتێكدا كە پاسەكەی یونس لە چاڵو چۆڵیی ڕێگاكەدا هەڵتەكو داتەكی دەكرد، ئەم فریا كەوت دەستی كردەوەو چاوبەستەكەشی شلكردەوە. لە دوای نزیكەی كاتژمێرێك كاروانەكە وەستاو گاردەكان لە دەرگاكەی پشتەوە دەستیان كردە ڕاكێشانی بەندیەكان بۆ دەرەوە. كاتێ نۆرە گەیشتە سەر یونس ڕوانییان دەستی كراوەتەوەو كەوتنە تێهەڵدانی. یونس لە ژێر پەڕۆكەی سەرچاویەوە تەماشای كرد وا ئەفسەرێك بەرەوڕووی دێت و دەستی بەرزكردووەتەوەو لەناكاو ئاسنێكی قورسی كێشا بە تەوقی سەریداو ئەوەندەی هەستكرد كە بە دەمدا كەوت و پێش ئەوەی لە هۆشیخۆ بچێت ئاگای لێبوو پەنجەكانی بەر دەموچاوی زەلامێكی تر كەوت، كە وەختێ هۆشی هاتەوە تەماشایكرد تا ناوقەدی بە لم داپۆشراوە و ڕوانی لە ناو چاڵێكی تەسكدایە، بیست یارد درێژو یەك یارد پان و دوو یاردیش قووڵ، دیاربوو بە حەفارەش دروستكرابوو. یونس تاوێك لە دەوروبەری خۆی ڕاماو گوێی لە دەنگی بلدۆزەرێك بوو نزیك دەبۆوەو دەمە خۆڵێكی كرد بە سەر چاڵەكەی ئەولایداو

تـەپوتۆزێکی زۆری لێبـەرزبۆوە. یـونس لـە نـاو تـۆزو خـۆڵ و تاریکیەکـەدا خـۆی بەکێشـکردو لـە پاسـەکان و بلدۆزەرەکـەو غەڵبەغـەڵبی گاردەکـان دوورکەوتـەوە. لـە دوور لە لای ڕۆژهەلاتەوە چـەند ئـاگرێکی بـەدیکردو مەزەنـەی بـۆ بـیرە نەوتـەکانی کەرکووك چوو. ئەوجا بـەرەو لای کـەرکووك کەوتـە ڕاکـردن و نەوەسـتا تـا گەیشـتە سەر ڕێگایەکی قـیر و دەنگـی ئۆتـۆمبیلێکی هاتـە گـوێو خێـرا چـووە سـەر جادەکـەو ویستی دەستی لێڕاگرێ, بەلاَم کە دەنگەکـە نزیـك بـووەوە تەماشـای کـرد ئیڤایەکـەو جێبێکی سەربازیی لە گەڵدایە, ئەمیش بە پەلەپڕووزێ لـە قـەراخ جادەکـە خـۆی دا بـە زەویـدا پـێش ئـەوەی بـەر لایتـەکان بکـەوێو شـۆفێرەکان بیبیـنن. ئەوەنـدەی پێنەچـوو ئۆتـۆمبیلێکی مـەدەنی هـات و بـە تەنیشـتیەوە وەسـتا، شـۆفێرەکەی هاوولاَتیەکی کورد بوو، دەستە جلێکی سوپای میلليی لەبەردابوو. بەلاَم ئەم ئەوەندە ماندووبوو لەوەدا نەمابوو سڵی لێبکات, کـابراش بێئـەوەی پرسـیاری زۆری ئاڕاسـتە بکات, سواری کردو بردی بۆ دووبز. لە دواییدا, یـونس لـەوێوە دەربـازبوو و لـە گـەڵ هاوەڵە *پێشمەرگەکانیدا* لە ئێران بە یەك گەیشتنەوە[21].

★ ★ ★

---

[21] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

بـــــەردەوام کۆمەڵکوژیـــــی:

بـــــەسەرهاتی حوســـێن

"حوسێن" حاڵـەتێکی زۆر جیـاواز دەخاتـە بەردەست. ئـەم سـاڵێك لـە یـونس منـداڵترەو وەك زۆر کـوردی تـر مـەیلی بـە لای مەسـەلەی *پێشمەرگەوە* بـووە، بـەڵام هـیچ چـالاکییەکی سیاسـی نـەبوو. لـە کـاتی ئەنفالـدا خـۆی و چـوار هـاوەڵی لـە شارۆچکەو کۆمەڵگاکانی دەوروپشتی هـەولێردا کـاری دارتاشـییان دەکـرد*. لـە 26 ی تشرینی دووەمی 1988دا, لە ناو خانوویەکی گوندی شیوەڕەش کە لە شاڵاوی گونـد ڕووخاندنی ساڵی 1987 لـە دەشـتی هـەولێردا بـەر نەکـەوتبوو، خـەریکی کـارکردن بـوون, لـەناکاو چـوار پێـنج پیکـاب و لانـدکرۆزەر هـاتن و پڕبـوون لـە "*ئـەمن و مونەزەمە*" یان بە واتایەکی تر بڵێین *ئەمن* و حیزبی بەعس. دەسبەجێ هەر پێـنج لاوەکەیان ڕاپێچی نێو ئۆتۆمبیلەکان کرد. یەکەمجار بردنیان بۆ بارەگای حیـزب لـە خـەبات، بـەڵام کـە لـە قۆنـاخی دووەمیـان نزیکبوونـەوە حوسـێن گـوێی لـە زەنگـی کەنیسـە بـوو, بەمـەدا زانـی کـە هێنـراون بـۆ عـەینکاوە، کـەوا گـەڕەکێکی مەسـیحی نشینە لە قەراخ شاری هەولێردا(22).

لێرە ماوەی سێ ڕۆژ مانەوەو دەستو چاویان بـە پشـتێنەکانیان** بەسـترابۆوەو هـیچ خـواردنو ئاوێکیـان نـەدەدانێو نەیاندەهێشـت لـە زیندانەکـە بچـنە دەرەوە تەنانـەت بـۆ میزکـردنیش. شـەو و ڕۆژ گڵـۆپێکی کارەبـایی دەسـووتاو تیمێکـی لێکۆڵینەوە بە سەرپەرشتی پیاوێك کە هاوکارەکانی بە مولازم غەسان ناویان دەبـرد،

---

* ئەم جۆرە دارتاشانە زیاتر تەختەبەستیان پێدەوترێ لە بەر ئەوەی پیشـەکەیان تەختـە بەسـتنە بـۆ تێکردنی سەقفی کۆنکریت, لە کاری بیناسازیدا ـ و.

(22) چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، هەولێر، 14 ی تەمووزی 1992.

** لە دەقەکەدا بێجگە لە وشەی کەمەربەند (Cummerband) ی ئینگلیزی کە ڕەنگە لە بنچینەدا لە کۆمەڵەی زمانە ئێرانیەکانی وەك فارسیو کوردیەوە هاتبێت، وشەی "پشـتێن" ی کوردیشـی لـە نێو کەواندا نووسیوە ـ و.

www.dengekan.com

کۆششی ئەوەیان لە گەڵدا دەکردن کە دان بـە پەیوەنـدییان بنـێن لـە گـەڵ PUKدا. مولازمەکە زۆر هەوڵی دا بەڵام قسەی خۆش و نـەرمیی سوودی نـەبوو لـە گەڵیانـدا، لــە بــەر ئــەوە دانیــە دەســت هاوکــارە دڵڕەقەکانیــەوەو هــەر نکــوولی کردنێکــی پەیوەندییان بە PUKەوە ئازار و ئەشکەنجەدانێکی چاکی بە دوادا دەهات. حوسـێن خرابــووە ژێــر دارو فەلاقەیــەکی واوە کــە پــەتێکیان لــە کەلەپچــەکەی دەســتیەوە بەستبوو و بە بنمیچی هۆدەکەدا هەڵیانواسـیبوو و لـە ژێـرەوە لـە بنـی پێیـان دەداو هەر کاتێکیش دەبوورایـەوە ئـاگری جگـەرەیان بـە لەشـیدا دەچـزاندو دەیانهێنایـەوە هۆشی خۆی.

پـاش سـێ ڕۆژ لـەم بارودۆخـە حوسـێن و هاوەڵـەکانی بـران بـۆ بارەگـای *ئـەمنی* هەولێر، بۆ ئەو شـوێنەی کـە سـێ مـانگ لـەوەوپێش یونسـی بـۆ برابـوو. لـەوێ هـەر یەکەیان خستنە زیندانێکی تاکە کەسییەوە کە ڕووبەرەکـەی لـە دە پێـی چوارگۆشـە کـەمتر بـوو. حوسـێن نـۆ ڕۆژی تێـدا ژمـارد کـە یەکـەم حـەوت ڕۆژیـان بـەردەوام لێکۆڵینەوەو ئەشکەنجەدان و هەمدیس فەلاقەو بە بنمیچدا هەڵواسـین بـوو. بێجگـە لەوەش جۆری دیکـەی ئەشـکەنجەدانیان بـەکاردەهێنا وەك ئوتـووی گـەرم هێنـان بـە قاچ و ملداو کارەباشیان لە زمانیو زەکەری دەدا. لێکۆڵەرەوەکان پێیان وتبوو ئەگـەر دان بە پەیوەندیی خۆی بنێ لەگەڵ PUKدا ئـەوە بـەردەبێت, ئەگـەریش نکووڵیی لێبکـات ئیعـدام دەکرێـت، بـەڵام ئـەو پێـی وتبـوون هـیچ شـتێك نـازانێ. لـە ڕۆژی حەوتەمـدا بـە زۆر پارچـە کاغـەزێکیان بـە حوسـێن ئیمـزا کردبـوو، لـە کاتێکـدا کـە هێشتا هـەر چـاوی بەسـترابۆوەو نـاوەرۆکی کاغەزەکەشـیان بـۆ نەخوێنـدبۆوە. بەمـە لێکۆڵینەوەو ئەشکەنجەدان وەستاو دوو ڕۆژ دوای ئەوە گاردێك دەرگـای زیندانەکـەی حوسـێنی کـردەوەو پێیڕاگەیانـد کـە سـەدام حوسـێن لێبـووردنێکی گشـتیی تـری دەرکـردووە[24]. بـەم پێیـە دەبـوو هـەموو بەندیـەکان بەربـدرێن. حوسـێن و چـوار

---

[24] ڕاســتێکەی ئەنجومــەنی ســەرکردایەتیی شــۆڕش لــە 14 ی کــانوونی یەکەمــدا لێبــووردنێکی دەرکردبوو. ئێستا حوسێن لەو قەناعەتەدایە کە بەرواری هەوڵی ئیعدامکردنەکەی لـە 8 ی کـانوونی یەکەمدا بـووەو کرۆنۆلۆجیاکەشـی (واتـە یـەك لـە دوای یـەکی مێـژووی بەسـەرهاتەکەی ـ و) وای دەردەخات. لێبووردنی یەك لە دوای یەك، وەك لە شوێنی دیکەدا تێبینـی دەکرێـت، دیاردەیـەکی

هاوەڵەکەیان هێنایەوە زیندانێکی ئاسایی‌و زۆری پێنەچوو جارێکیتر دەستیان بەستنەوەو خستنیانە ئۆتۆمبیلێکەوە کە لە دەرەوە چاوەڕێی دەکردن. پاشان ماوەی سەعاتێ دوان بە سەر جادەیەکی قیردا ڕۆیشتن و دوای ئەوەش نزیکەی نیو سەعات بە سەر ڕێگایەکی خۆڵداو گوێیان لێبوو گاردەکان لە ناو خۆیاندا باسی چارەنووسی ئەمان دەکەن، یەکەمجار یەکێکیان پرسی "باشە بۆ کوێیان دەبەین؟" ئەویتر وەڵامی دایەوە "بەرەو خوار", دەنگی سێیەمیش دایە پاڵیان و وتی: "ناتوانن لەو خوارە بژین" و بەم قسانەدا هەر پێنجیان زانییان چییان بە سەر دێ.

کاتێ ڕاوەستان دنیا دەمەو خۆراواو ساردبوو. لەوێ گاردەکان بە بەندیەکانیان وت: "دانیشن و هیچ نەجووڵێن، دەمانەوێ وێنەتان بگرین". هەر پێنجیان لە سەر چیچکان بە ڕیز دانیشتن و لە پڕ گاردەکان بە چەکە ئۆتۆماتیکیەکانیان بەر ڕێژنەی گوللەیان دان، یەکەم دەسڕێژی گوللە بەر حوسێن نەکەوت و خۆڕسکانە سەری کرد بە کۆشی خۆیدا. لەو کاتەدا گوللەیەکی دەسڕێژی دووەم بەر شانی ڕاستی کەوت و هەر ڕاستەو ڕاست بە گۆشتا چوو و ئێسقانی نەگرت. لێدانەکە نووچی پێدایە پێشەوەو خستیە چاڵێکی قووڵەوەو بە تەنیشتیەوە گوێی لە گەوزینی لاشەکانی تر بوو. پاشان بکوژان دوا دەسڕێژیان کردو هەروا هاکەزایی هەندێ خۆڵیان ڕۆکردە سەر لاشەی قوربانیەکانداو لێیاندا ڕۆیشتن.

حوسێن کە نیوە هۆشێکی بەخۆ بوو کەوتە لادانی خۆڵەکە، چوونکە بە تەواوی داینەپۆشیبوو. ماوەی دوو سەعاتێك لەوێدا مایەوە تا تاریك داهات، ئەو دەمە لە گۆڕەکە وردبۆوەو تەماشای کرد بیرێکی کۆنی داتەپیوەو لێوارەکانی باران دایخورماندووە. ئەوجا دەستی بە هاوەڵەکانیەوە دا بزانێ گیانیان تیدا ماوە یان نە، بەڵام ساردوسڕ جووڵەیان نەمابوو. دواجار هەرچۆنێك بوو بە چنگەکڕێ‌و بە سەر لاشەکاندا خۆی لە چاڵەکە ڕزگار کردو تەنها پێڵاوە ئەدیداسەکانی تێدا بەجێهێشت.

ئاسایی ژیان بوو لە بندەستی ڕژێمی بەعسدا. بەمجۆرە لە 29 ی شوباتی 1989دا، لێبووردنێکی تر دەرکراوە بۆ هەموو ئەوانەی هەڵاتوون بۆ ئێران و تەنها جەلال تاڵەبانیی سەرکردەی PUKی لێدەرکراوە.

www.dengekan.com

دنیا ساردو باران بوو, لە دوورەوە گڵۆپو ڕۆشنایی دوو شاری بەدی کرد، بەڵام لە نزیکەوە کە ڕەنگە ماوەی دوو میلێك بوایە، ترووسکەی ئاگرێکی بینیو ڕووی تێکرد. حوسێن لە بەر ئەوەی پێی پەتی بوو هەروەها لە بەر ئەوەی قاچیشی بە فەلاقە کردن هەڵاوسابوو و شینو مۆر بووبۆوە شەوەکەی هەموو خایاند تا گەیشتە ئەو ماڵە. حوسێن بە هەڵە وای مەزەندە کرد کە لە شوێنێکی نزیك کەرکووکدایەو بە عەرەبی دەنگی هەڵبڕی (یا أهل البیت!) واتە خاوەن ماڵ، دەنگی پیاوێك وەڵامیدایەوە (تفچل!)* واتە فەرموو وەرە ژوورەوە. ئەوجا لە دەرگای داو ژنێك لێیکردەوە، ژنە کە ڕوانی ئەمە کوڕێکی گەنجەو پێی پەتییەو هەموو گیانی خەڵتانی خوێنە لە ترسا پاشەوپاش کشایەوەو بە بەزەییەوە کێشای بە سەر سنگیدا. ماڵەکە خێرا نان و چاو ڕۆنی مەڕیان خستە بەردەم و ئەمیش کورتەیەکی بەسەرهاتەکەی بۆ گێڕانەوە. کاتێ کە حوسێن قسەی دەکرد ژنە چوو جلوبەرگی عەرەبیی بۆ هێنا لە گەڵ پاڵتۆیەکی زلی سوپای میللیدا بۆ شاردنەوەی پەڵە خوێنەکانی زامەکەی شانی. پاشان کە ڕۆژ بووەوە خاوەن ماڵ بردیە بەر دەرگا بۆ ئەوەی پیشانی بدات کە ئێستا لە کوێدایە. ئەو شارێیەی کە حوسێن تاوەری کارەباو هاتوچۆی ئۆتۆمبیلی لەسەر دەبینی سەرێکی بۆ مووسڵ و ئەوسەریشی بۆ قەییارە دەچوو (زیاتر پێی دەوترێ الگیارە ـ و). خاوەن ماڵ بۆ حوسێنی ڕوونکردەوە کە ئەو گڵۆپانەی شەو بینیویێتی هی هەردوو شارۆچکەی عەرەبنشینی سەرسارو حەزەر(البرپار و الحچر) بوون [25]. لە کۆتاییدا, حوسێنیش وەك یونس ڕایکرد بۆ ئێران. ماوەیەکیش دوای ئەو ڕووداوە ئەمن وەفاتنامەی ئەم کوڕە گەنجەیان بە دیاریی بۆ دایکی ناردبوو [26].

---

* لە هەردوو شوێنی دەقەکەدا بەو جۆرە, بە عەرەبیەکەی, هاتوون ـ و.

[25] جێی سەرنجێکی تایبەتیە کەوا شوێنەواری الحچر لە باشووری مووسڵەوە، چەند جارێك بە جێگەی کۆمەڵکوژییەخەڵك ناوی هاتووە لە کاتی ئەنفالدا، بڕوانە لاپەڕە 330. بەسەرهاتی حوسێن لە چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچدا وەرگیراوە، کە لە هەولێر لە 14 ی تەمووزی 1992دا لە گەڵی ئەنجام دراوە.

[26] نموونەی سێهەمی باسکراوی کوشتنی دوای لێبووردن، عومەرو ڕەحمانیش دەگرێتەوە، دوو براکەی ناوچەی شێخ بزێنی کە لە ئەنفالی چواردا باسکراون لە لاپەڕە 254 ـ 257 داو کە لە

* * *

کــــــۆتایی" بــــــارودۆخی نائاسایــی"

ئایا ئەنفال کەی مەبەست و ئامانجی خۆی وەدەستهێنا؟ دەتوانرێ بە چەند شێوەیەك وەڵامی ئەم پرسیارە بدرێتەوە. بە گوێرەی لێکدانەوەی بیرتەسکانەی سەربازیی بە بەزاندنی KDP لە بادینان و ڕاگەیاندنی لێبووردن لە 6 ی ئەیلوولدا ئەنفال کۆتایی پێهاتووە. لە دیدو بۆچوونی گشتیی خەڵکی عێراقیشەوە دەگونجێ بگوترێ کە لە 1 ی ئۆکتۆبەردا کۆتایی هاتووە، چوونکە لەو ڕۆژەدا حیزبی بەعسی حوکمڕان بەو بۆنەیەوە ئاهەنگی سەرکەوتنی گێڕا[27]. ئەوەی کە پەیوەندیی بە لۆجیکی ئەنفالەوە هەبێت وەك پەلامارێکی قڕکردن و تەفروتوونا کردن، ئەوەیە کە ئەو پەلامارە بۆ چەند مانگێکی دواتریش بەردەوام بووەو بە لایکەمەوە ساڵی 1988ی هەموو گرتووەتەوە.

لەوانەیە هەندێك مشتومڕی ئەوەشی تێدا بکەن کەوا ئەنفال تا تەمووزی 1989 درێژەی کێشاوە, چوونکە ئەو کاتە بوو کە هێزەکانی عێراق شارۆچکەی گەورەی قەڵادزێیان ڕووخاند، کە دەکەوتە ڕۆژهەڵاتی دەریاچەی دووکانەوەو دانیشتوانی نزیکەی حەفتا هەزار کەسێك دەبوون. قەڵادزێ نیشتەجێیەکی دێرین و ناوێکی بەشۆڕەتە لەمێژووی کورددا، لە بەر ئەوەی لە 24 ی نیسانی 1974دا کرا بە ئامانجی بۆمبارانێکی خراپ لە لایەن هێزی ئاسمانیی عێراقەوەو سەدان کەسی

ناوەڕاستی تەمووزی 1988دا لە لایەن سوپاوە گیران. بەندییەکی تر کە بە هۆی لێبووردنەکەی 6 ی ئەیلوولەوە بەربووبوو، لەو دەمەدا هەردوکیانی بە زیندوویی لە بەندیخانەدا بینیبوو، بەڵام ئەوە دوا بینینیان بووە. چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای دارەتوو، 15 ی تەمووزی 1992.

[27] یوسف رحیم رشید، کە پارێزەرێکە لە ڕێکخراوی مافی مرۆڤی کورد KHRO، بە میدڵ ئیست ووچی ڕاگەیاندووە کە لە ئاهەنگێکی لەم چەشنەدا ئامادە بووە لە هەولێر.

www.dengekan.com

تێدا کوژرا[28] . قەڵادزێ خۆی وەك شار, بەر لۆجیکی بەرتەسکی ئەنفال نەدەکەوت، بەڵام لە کاری تۆڵەکردنەوەو سزادان بەدەر نەبوو. لەگەڵ ئەوەشدا کە چەند بەشێك لە سەنتەری شارەکە لە ساڵی 1987دا تێکدراو وێرانکرا، بەڵام کاربەدەستانی حیزبی بەعس هەمیشە دانیشتوانیان دڵنیا دەکردەوە کە هیچ مەترسییەك لە گۆڕێدا نیە.

ناوچەکانی دەوروبەری قەڵادزێش کە شارۆچکەی سەنگەسەرو کۆمەڵگاکانی پێماڵك و تووەسووران و ژاراوەیان تێدابوو ـ ئەمانە بۆ ڕاگوێزراوانی پاکتاوکردنی ناوچەکانی سنوور لە ساڵانی 1970 دا دروستکرابوون ـ ئەمانیش لە دەست ئەنفال دەربازبوون. لە گەڵ ئەوەشدا کە هەندێ گوند لێرە لە ناوەڕاستی ساڵی 1988دا ڕووخێنران بەڵام دانیشتوانیان ئەنفال نەکران. بەوەی کە قەڵادزێ کەوتبووە نێوان ناوچەیەکی چۆڵکراوی سەر سنووری ئێران و دەریاچەی دووکانەوەو خۆیشی تاڕادەیەك تەختایی بوو، هەڕەشەیەکی ئەوتۆی *پێشمەرگەی* پێکنەدەهێناو ڕژێم قەناعەتی کردبوو کە دەستی لێنەدات. بەڵام لە بەهاری 1989دا، بە جۆرێکی نائاسایی کەوتە بەرچاو وەك تاقە مەڵبەندێکی گەورەی ئاوەدان کە زۆر نزیك بێت لە سنووری ئێران و مابێتەوە. لە هەمووشی خراپتر چیاکانی ڕۆژهەڵاتی بووبوونە خاڵی بنەڕەتیی دووبارە کۆبوونەوەی PUK کە لە هەوڵدانا بوو بۆ ئەوەی بوونی لە ناو عێراقدا بسەلمێنێ. بەمجۆرە لە 22 ی مارتی 1989دا لیژنەی کاروباری

---

[28] پاڵنەری بۆمبارانی ساڵی 1974 بە ئاشکرا بڕیاری KDP بووە لە مەڕ سەرلەنوێ کردنەوەی زانکۆی سلێمانی لە قەڵادزێ. ئەو زانکۆیە لە مانگی مارتدا لە لایەن ڕژێمەوە داخرا.
* سەرنج:[ئەم داخستنی زانکۆیە بەو شێوەیە نەبوو، بەڵکو لەو مانگەدا زۆر لە قوتابیو مامۆستاکانی، پاش دەستپێکردنەوەی شەڕی کوردو ڕژێم چوونە دەرەوەو پاشان لە قەڵادزێ کۆبوونەوە. بگرە بە پێچەوانەوە ڕژێم هەوڵیدەدا دەوام بکرێت بەڵام قوتابی کەمبوون، چوونکە گەلێکیشیان بێجگە لەوانی قەڵادزێ، لە ترسی شەڕوشۆڕ چوونەوە بۆ ماڵی خۆیان. پاشان وردە وردە قوتابیەکان چوونەوە زانکۆ و دەوام تا ڕادەیەك ئاسایی بووەوە ـ و].

باکووری سەر بە ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش فەرمانی "ئەوپەڕی ئیجرائات کردنی" دا دژ بە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی گۆلی دووکان [29].

لە کۆتایی مانگی مایسدا هێزەکان بە تانكو تۆپخانەی قورسەوە چوار دەوری قەڵادزێیان گرتو مۆڵەتی مانگێکیان دا بە خەڵکی شار چۆڵی بکەن. ئەوان دەبوو "لە بەر بەرژەوەندیی گشتیی" بگوێزرێنەوە بۆ "گوندە هاوچەرخەکان"[30] و سەرپشکیان کردن لە ژمارەیەك شوێندا بە خوایشتی خۆیان هەڵبژێرن: ئۆتۆمبیلی بارهەڵگر دەیانبات یان بۆ بازیان لە سەر ڕێگاکەی سلێمانی، یان بۆ سێ کۆمەڵگای نوێ لە دەشتی هەولێر: خەبات، کەور گۆسك، دارەتوو. یەکەی ئەندازیاریی سوپا ماوەی سێ حەفتەی پێچوو بۆ ڕووخاندنی قەڵادزێ، کە لە 1 ی تەمووزەوە دەستیپێکردو هیچ شتێکیان بە پێوە نەهێشت، تەنانەت وێستگەی سانەویی کارەباو وێستگەی پەمپی ئاویش کە ڕژێم خۆی لە ساڵی 1987دا دروستی کردبوون. لە 24 ی حوزێرانی 1989دا بە ڕەسمیی ڕاگەیەنرا کە قەڵادزێ "ناوچەی قەدەغەکراوە".

کەواتە ڕەنگە قەڵادزێ وەك پەراوێزی ئەنفال تەماشا کرابێت، ئەمەش گەڕانەوەیەك بوو بۆ هەمان لۆجیکی چالاکیی دژە کورد کە چەندین ساڵ بوو لەگەڕدا بوو. باشترین وەڵام بۆ پرسیارەکەمان ڕەنگە ئەوە بێت کە بڵێین لۆجیکی ئەنفال وەختێ کۆتایی پێهات کە ڕەفتاری بیرۆکراسیی عێراق گۆڕایە سەر شێوازێکی هەستپێکراوی جیاواز. ئەمە ئەو شتە نیە کە بگوترێ "کەی کوشتو کوشتارەکە وەستا" یان "کەی ڕاگواستن کۆتایی پێهات" یان "کەی دوایین گوند سووتاو تەختکرا". چوونکە سیاسەتی کوشتنو ڕاگواستنو کاولکردن، بۆ چەندین ساڵ، بوو بوو بە دیاردەیەکی ژیان لە ژێر ڕکێفی حوکمی حیزبی بەعسداو تا ئەمڕۆش هەر

---

[29] ڕاسپاردەی ژمارە 1925 لە 22 ی مارتی 1989دا لە لایەن لیژنەی کاروباری باکووری سەر بە ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕشەوە دەرچووەو عبدالرحمن عزیز حسێن ئیمزای کردووە. ئەم ئیجرائاتانە بریتی بوون لە دوورخستنەوەی کاتیی ئەو خێزانانەی پەیوەندییان بە "تێکدەرانەوە" هەبوو بۆ باشوور. هەروەها ڕاسپاردەکە پێی لە سەر ئەوە دادەگرت کە دەبێ "ڕاسپاردە ئاشکراکانی" بڕیاری فەرماندەیی مەکتەبی باکووری ژمارە س ف 4008 لە 20 ی حوزێرانی 1987دا بەردەوام تێبینی بکرێت.

[30] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ لە گەڵ دانیشتووانی جارانی قەڵادزێدا، 23 ی مایسی 1992

www.dengekan.com

بەردەوامە. بەڵام لە بەهاری 1989دا، دەکرێ بڵێین کە ڕژێمی عێراق وای هەست کردووە تەواوی ئامانجو مەبەستەکانی ئەنفال جێبەجێ کراوە. لە 23 ی نیساندا ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش بڕیاری ژمارە 271 ی خۆی دەرکرد کە تێیدا ئەو دەسەڵاتە تایبەتیانەی درابوو بە علی حسن المجید لێی سەنرایەوە[31].

بڕیارەکەی سەدام حوسێن لە کانوونی یەکەمی 1989دا, دەربارەی هەڵوەشانەوەی لێژنەی کاروباری باکووری سەر بە ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش، کە زیاد لە دە ساڵ بوو لە کاردا بوو, پتر پشتگیری ئەو هەستەی دەکرد کەوا ئیتر کێشەی کورد بە تەواوی کۆنترۆڵ کراوە [32].

لێرە بە دواوە ئەرکو فەرمانی علی حسن المجید لە کوردستاندا تەواو بوو, وا ئێستا کارو فەرمانی تر چاوەڕێی بەهرەی جیاکاری ئەون، بە تایبەتی پاش دەسدرێژیەکەی ئابی 1990، وەك پارێزگاری کوێتی داگیرکراو. علی حسن المجید، لە خڕبوونی لێپرسراوانی بەعسیدا بۆ پێشوازی کردنی حسن علی العامری کەوا لە جێگەی ئەو بووبووە سکرتێری گشتیی مەکتەبی باکوور وتبووی: "پێمخۆشە پێ لەوە بنێم کە من کەسێکی گونجاو نیم بۆ بارودۆخی سەقامگیری ئێستا .. هیوادارم هەڤاڵانی باکوور داوای هەندێ شت لە هەڤاڵ حەسەن علی نەکەن کە لە توانایدا نەبێت. چوونکە ئەو قۆناخە بەسەرچوو و لەمەودوا ڕێگە بە ئەندامێکی حیزب نادرێت تواناو دەسەڵاتی لە سەروو دەسەڵاتی سوپاوە بێت، لە بەر ئەوەی بارودۆخی نائاسایی کۆتایی پێهات. ئەم تواناو دەسەڵاتانە لە هەڤاڵ حسن علی

---

[31] فەرمانی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش بە یاداشتێك لە ئەمنی هەولێرەوە بۆ تەواوی دەزگاکانی ئەمن نێردراون، بە ژمارە: ش7604/3 "نهێنیو تایبەت" لە بەرواری 17 ی مایسی 1989دا. یاداشتەکە ئاوای نووسیوە: "بە پێی بڕیاری ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش ژمارە 271 لە 23 ی نیسانی 1989دا، فەرمان درا بە بەتاڵ کردنەوەی بڕیاری ئەنجومەنی ناوبراو، ژمارە 160 لە 24 ی مارتی 1987دا سەبارەت بە دەسەڵاتە تایبەتیەکانی هەڤاڵ سکرتێری گشتیی مەکتەبی باکوور".

[32] بڕیاری ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕشی ژمارە 771 لە 3 ی کانوونی یەکەمی 1989دا کە لە لایەن سەدام حوسێنەوە ئیمزا کراوە, بڕیاری ژمارە 997 ی 2 ی ئابی 1979 ی ئەنجومەنەکە هەڵدەوەشێنێتەوە.

وەرنەگێراوەتەوە، لە بەر ئەوەی دەستی بە سەر ئەو کارەدا ناشکێ، بەڵکو لەبەر ئەوەیە کەوا قۆناخەکە تەواوبووە"[33].

ئەلەجید، پیایدا دیار بوو کە زۆر لە کارو کردەوەکانی خۆی ڕازییە, ئەوەش لە بەر ئەوە نەبووە وەك خۆی دەیوت کە هیچ گومانێك لە سەر مرۆڤپەروەریی مەبەستەکانی بکرێت. هەر ئەو ڕۆژە بە گوێگرانی وتبوو: "من کە نمایشێکی تراجیدی دەبینم گریانم دێت. ڕۆژێکیان دامە پڕمەی گریان، کاتێ کە لە فیلمێکدا ئافرەتێکم بینی ونبووەو بێ ماڵ و خێزان ماوەتەوە. بەڵام حەز دەکەم پێتان بڵێم ئەوەی کە کردم کردم و دەبوو وا بکەم. باوەڕ ناکەم ئێوە بتوانن لەوە زیاتر بکەن کە من توانیم بیکەم". لە کۆبوونەوەیەکی تردا لەگەڵ لێپرسراوانی حیزبدا، ئەلەجید سەرنجی ئەوەی دابوو کە "ئەوەی ئێمە توانیمان بیکەین کارێك بوو حیزبو سەرکردایەتی هەرگیز بۆیان جێبەجێ نەکرا تا ساڵی 1987. ڕاستێکەی بەشێك لەمە بە تەواوەتی لە سایەی پشتگیریی خواوە بوو و هیچی تر". لێرەدا ئەندامێکی ناونەبراوی حیزب بۆ پیاهەڵدان قسەکەی پێدەبڕێ و دەڵێ: "تەنها خوا لە تۆ زیاتری پێدەکرێت، دەنا تۆ دەتوانی هەموو شتێك بکەیت. ئەمە حیزبی بەعسەو دەتوانێ هەموو شتێك بکات"[34].

بەشی سیانزەهەم

---

[33] نەوار(کاسێت)ی کۆبوونەوەیەك لە نێوان علی حسن المجید و کۆمەڵە لێپرسراوێکی ناونەبراوی حیزبی بەعسدا، کەرکووك، 15 ی نیسانی 1989.

[34] نەوار (کاسێت) ی کۆبوونەوەیەکی نێوان علی حسن المجید و کۆمەڵە لێپرسراوێکی ناونەبراودا. کەرکووك، 26 ی مایسی 1988.

www.dengekan.com

شوێنەواری ونبوو

"ئـەم كردەوانـە كاريگەريـەكی تەمێكـەرەيان دەبێت لە بەر ئەوەی:
(ئە) بەندييەكان بێئـەوەی هـيچ شـوێنەوارێك بەجێبێڵن بزردەبن.
(بـێ) هـيچ زانياريـيەكيش دەربـارەی شوێنەكانيان يان چارەنووسيان نادرێت" .
- كتێبی Nacht Und Nebel Erlass (بريارى شەو و تەم, ئەڵمانياى نازى)، شـوباتی 1942.

"ئەوان نوقمی ئاوێكی قووڵ بوون، ون بـوونو هيچ سۆراخيان نيە."
- پيرەژنێكی دەربازبووی خەڵكی گۆپتەپە.

ئەڵبەتە, بێسەروشوێن كردنی زۆردارەكی كارێكی تايبەتمەندی تيرۆری دەوڵەتی مۆدێرنە. ئەمەيان دەربازبوو لە شوێنی خۆی وشك دەكاتو پەلو پۆی دەشكێنێتو گومانو ترس دايدەگرێت، نوقمی خەمو پەژارەو ئازێتبارييـەكی بێپايـانی دەكـات و رێـی هـەموو نـەريتو رێـورەسمێكی لێدەبەسـترێت. شـۆردن و كفنـودفنكردنی مردووەكەو ناشـتنی لاشـەكە بـە شـێوەيەك كـە ڕووی لـە مەككـە بێـت پێداويسـتيی موسـڵمانێكی بـاوەڕدارە. ئـەم كـارو ڕێوڕەسمانـە بـۆ سـەرنگومكراوانی ئـەنفال نەڕەخسان. لە حاڵەتی ئەوانەدا كە دەگيرانو بە دەستووری تـيرۆری ئاسايی ڕژێمـی بـەعس ئيعـدام دەكـران هـەر هـيچ نـەبێ وەك ڕۆتـين و ڕووكەشـييەك خێزانيـان سـەلماندنێكی ياسـايی مردنيـان پێـدەدرا. كەچـی بـۆ ئـەو كوردانـەی لـە ئەنفالـدا بێسەروشـوێن كـران تەنانـەت ئەمەشيان پێنەبڕا. پەلامارەكە بەسەرچـوو كەچـی زۆربەی زۆری دەربازبووان دوودڵیو گومانی ئەو دنيايان تيادا جێگير بووەو باڵی بە

سەریاندا کێشاوە. ئافرەتان نان پەیداکەریان لە دەست چووەو یاسای ئیسلام ڕێگە نادات شوو بکەنەوە تا حەوت ساڵ تێنەپەڕێت بە سەر نەمانی مێردەکانیاندا. هەرچەندە باسو خواسی تیمەکانی گوللەباران کردن زۆر باش دەزانراو بەردەوام دووپات دەبۆوە، بەڵام کۆمەڵگا پیسو چەپەڵەکانی نیشتەجێی ئەو کوردانە هێشتا هەر واتە واتی ئەوەیان تێدا باو بوو گوایە *ئەنفالەکان* ماونو لە زیندانی نهێنیدان لە بیابانداو وەك بارمتە گلدراونەتەوە بۆ دانوستانی دواڕۆژ لە نێوان ڕژێمو *پێشمەرگەدا*، یان براون بۆ وڵاتانی تری وەك سوودان، یەمەن، ئوردنو کراون بە کۆیلەو کاریان پێدەکەن.

پێش ڕاپەڕینەکەی مارتی 1991, لە کاتێکدا کوردستانی عێراق هێشتا هەر لە ژێر دەسەڵاتی حیزبی بەعسدا بوو، کەم کەس پرکێشیی ئەوەیان دەکرد سۆراخی کەسوکاری ونبوویان بکەن، لە ترسی ئەوەی ڕەنگە هەمان چارەنووس چاوەڕێی خۆیان یان خزم و کەسە ڕزگاربووەکانیش بکات. تەنانەت ئەگەر هەندێ پرسیاری ئەمنیش بخرایەتە لاوە، کەم کەس هەبوو بزانێ چۆن چۆنیو لە کوێوە سۆراخێك بکات، بە نێو پێچو پەنای دامودەزگای ڕۆتینی دەوڵەتدا: لە قایمقامەوە دەست پێبکەن؟ لە ئۆفیسی پارێزگاوە؟ لە مەرکەزی پۆلیسەوە؟ لە *موستەشارەوە*؟ لە حیزبی بەعسەوە؟ لە سەربازگەکانەوە؟ لە ئەمنی ترسناكو تۆقێنەرەوە؟ کەچی لە گەڵ ئەوەشدا هەندێك خەڵك ئەو پرکێشییەیان کرد, هەر خۆیان خستە ئەو مەترسییەوەو سۆراخ کردنو گەڕانیان ـ کاتێکیش ئەو پشکنین و سۆراخکردنەکە پێکەوە گرێدران لە گەڵ بەڵگەنامەکانی حوکومەتی عێراقو شایەتیی ئەوانەی لە کەمپەکان دەربازبوون ـ تیشکێکی گرنگی خستە سەر ئەوەی کەوا لە ئەنفالدا چی کراوە. وا دیارە کارەکە زۆر بە وردی بچڕبچڕ کراوەو هەر دەزگایەکیش کە بەشداری دەکرد تەنها ئەوەی دەزانی کەوا پێویستی بوو بیزانێت. کەواتە تەنها بازنەیەکی بچووکی ناوجەرگەی دەزگای حیزبی بەعس ئاگاداری تەواوی مەسەلەکەو بەسەرهاتی ئەو کەسانە بوون کە "ئەنفال کران".

★ ★ ★

هەنـدێ لـە دەربازبووەکـان گەیشـتنە ئـەوەی ڕاسـتیەکە تێبگـەن, بـەڵام وشك‌وبرینگ و بە ساکارترین شێوە. ڕەشید کە شوانێکی خـەڵکی چرچەقەڵای بنـار شاخی زەردە بوو، تـوانی لـە دەسـت ئـەنفال ڕزگـاری بێـت لـە بـەر ئـەوەی بـە شـوێن ئاژەڵ‌و ماڵاتەکەیەوە بوو بە سەر جادەی سـەرەکیداو لـە نێـو هێزەکانـەوە دەرچـوو. بەڵام دایکی‌و خوشـکێکی دە سـاڵی‌و برایـەکی شـەش سـاڵی‌و دوو پـووری لەدەسـت دا. دواجاریش کێشکرایە ڕیزی هەمان ئەو سوپایەی کـەوا خێـزان‌و کەسـوکاری گـرتبوو. ئەفسەرێکی مەسیحیی بە بەزەیی دڵی بە ڕەشـید سـووتابوو, بـە ئاشـکرا پێـی وتبـوو کە چیتر بیر لە کەسوکاری نەکاتەوە: "هەموو خەڵکی ئەنفال بـە بلـدۆزەر کراونەتـە ژێر خاکەوە"[1].

بەڵام زۆربەی زۆری خەڵك ئەمەی نـەدەزانی. نـووری، کـە پیـاوێکی بەتەمـەنی خەڵکی گوندی جەلەمۆرتی وێرانکراوی دۆڵی زێی بچووك بـوو، چـوو بـووە ئۆفیسـی قایمقامی چەمچەماڵ بۆ سۆراخکردنی کـوڕە ونبووەکـەی‌و بووکەکـەی‌و کچێکی دوو ساڵانیان. لەوێ دەسەڵاتداران ناوەکانیـان نووسـیبوو, پێیـان وتبـوو لـە پـاش سـێ ڕۆژ سـەریان لێبداتـەوە. کـە وەختـێ گـەڕابۆوە بـۆ دەسـکەوتنی وەڵام پێیانڕاگەیانـدبوو پارێزگا هیچ شتێکی پێناکرێت لەم کێشەیەدا. ڕاستیەکەشی قایمقام بە نووری وتبوو "من تەنانەت بەقەد تۆیشم پێناکرێ. تۆ پرسیارت کـردووە بـەڵام مـن دەترسـم ئـەو پرسیارەش بکەم"[2].

سالم پیاوێکی گەنجی خـەڵکی ناوچـەی شـێخ بزێنـی بـوو, کـە سـوپا گەیشـتبووە گوندەکەی ئەم لە مـاڵ نابێـت، بـەڵام هێزەکان ژنەکـەی‌و هەشـت منـداڵیان گرتبـوو, گەورەکەیان کوڕێکی پانزە ساڵ‌و بچووکەکەشیان کچێکی یـەك سـاڵان بـوو. هەنـدێ جاشـی بـە مشـورو خـەمخۆر لـە هۆزەکـەی سـالم خـۆی، هەوڵیانـدابوو بـە بـەرتیل سـەربازەکان ڕازی بکـەن و بـۆ بـەردانی هـەر منـداڵێکی بـڕی هـەزار دینـار (3000

[1] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای نەسر، 26 ی مارتی 1993.
[2] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، هەولێر،23 ی نیسانی 1992.

دۆلار)*یان دابوو. بەلام سەربازەکان وتبوویان تازە کار لە کار ترازاوەو کەمێك لەوەوپێش منداڵەکان بارکراون و بردوونیان. لە دوای ئەنفال، سالم بە شوێن هەموو دەنگوباسو واتەواتێکدا دەچوو. بەمجۆرە چووبووە کەرکووك، تۆپزاوا، تەنانەت نوگرە سەلمانیش. لە سەر ئەم کۆڵنەدانو پێداگرتنەی *ئەمن* سێ جاری گرتبوو. جاری دووەمیان چاویان بەستبۆوەو هەڕەشەیان لێکردبوو کە جارێکیتر پرسیاری خێزانەکەی نەکاتەوە[3].

مەحموود تۆفیق محەمەد**، پیاوە پیرەکەی سەرۆك تیرەی جافی ڕۆغزایی، کەوا لە ناوچەی گەرمیانی باشووردا بە خراپترین شێوە بەرکەوتن، هەروا لێنەگەڕا بێوەلام بمێنێتەوە. ئەو بیست کەسی خێزانەکەی سەرنگوم کرابوونو زۆربەیان منداڵی بچووك بوون. مەحموود خۆی تا قەلای قۆرەتوویش هەر لە گەڵیاندا بوو، بەلام لە تۆپزاوا کە پیاوو ژنو منداڵیان لێکتر بڕکرد، ئیتر لەم ون بوون. مەحموود لە پاش بەربوونی خۆی لە نوگرە سەلمان، چوو بۆ ماڵی حاجی ئەحمەد فەتاح، موختارە* کوردەکەی بەرپرس بوو لە کەمپی دووبز. "کەوتمە سەر پێلاوەکانیداو لێی پاڕامەوە، بەلام پێیان وتم پرسیار نەکەم باشترەو وتیشیان (ئەمە هیچ سوودێکی نیە، بڕۆ بۆ نوگرە سەلمان)". هەموو ئەوەی کە موختار بەو پیرەمێردەی ڕاگەیاند ئەوەبوو کەوا بەندییەکانی دووبز گوێزراونەتەوە، بەلام نەیزانیبوو یان نەیویستبوو بڵێ بۆ کوێ.

مەحموود لە دووبزەوە چوو بوو بۆ هەولێرو لەوێ بە هۆی دۆستو ناسیارەوە توانیبووی بەڕێوەبەری *ئەمنی* ئەو شارە ببینێ، پێیڕاگەیاندبوو کەوا بزربووەکان نێردراون بۆ جێگایەك پێی دەوترێ عەرعەر, کە خاڵێکی سەر سنووری پەڕینەوەیە

---

* بە نرخی جارانی دینار- و.

[3] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای دارەتوو،20 ی نیسانی 1992.

** ئەم پیاوە بە ناوی حەمەی تۆفیقی بەراوگەلەوە دەناسرا (وەك پێشتر ئاماژەمان بۆ کردووە) و لە 23 ی حوزێرانی 2002 دا کۆچی دوایی کردووە ـ و.

* لە دەقەکەشدا هەر وشەی موختار هاتووە ـ و.

www.dengekan.com

بۆ عەرەبستانی سعوودیو شوێنێكی حەوانەی حاجییانیشە لە ڕێیاندا بـۆ مەككـە[4]، هەموو پەیوەندی كردنو سەردانێكیشیان قەدەغەیە. مەحموود زۆر لە بەڕێوەبـەری *ئەمن* پاڕابووەوەو بـەڵێنی دابـوو بـۆ هـەر كەسـێكی خێزانەكـەی بـەری بـدات هـەزار دیناری بداتێ، بـەڵام ئـەم وتبـووی ئـەوە مەحاڵـەو "تـەنها سـەدام حوسـێن یـان علـی حسن المجيد دەتوانن بەریان بدەن".

پارێزگاری هەولێریش هەر وتبووی هیچ دەسەڵاتێكی نیە. لە گـەڵ ئەوەشـدا كـە مەحموود بۆ ڕێزلێنـان چـەند سـەرێك مـەڕی بـە دیـاری بردبـوو بـۆ شـێخ جەعفـەر بەرزنجی[5]، پارێزگارە كوردەكەی سلێمانی، بـەڵام ئـەویش تـا ڕادەیـەك هـەر هـەمان قسەی گێڕابۆوە: زۆر لە گیراوەكان، بە ژنو پیاوەوە لە عەرعەر بەندكراون و لە بەر نهێنیــی كارەكــە گواســتنەوەیان بــەو ئۆتۆمبیلــە بارهەڵگرانــە ســپێردراوە كــە شۆفێرەكانیان میسری بوون. كەوابوو ئەمیش لە مەحموود زیاتری پێنەكرا, كارەكە لە دەست سەرۆك و ئامۆزاكەیدایە. بەهەرحاڵ, لـە كـەركووكیش پرسـگەی مەكتـەبی بـاكووری حیزبـی بـەعس بـە مـەحموود ڕادەگەیـەنێ كـە علـی حسـن المجيـد "كـاتی ئەوەی نیە چاوی پێبكەوێت". ئەمیش بە نائومێدی گەڕابۆوە بـۆ سـلێمانیو سـەری كردبوو بە كۆشی كوردێكی دەسەڵاتداردا، كە بەوە ناسرابوو نزیكە لە ئەلەجیـدەوەو گەلێ جار لە ماڵی خۆیدا میوانداریی كردووە. ئەم پیاوە گفتی دابوویە كـە خـۆی بـە شەخسیی بۆی تێبكەوێت. "بەڵام ئەلەجیـد سـوێندی بـە قورئـانی پـیرۆز خواردبـوو كە تەنها سەدام حوسێنو خوا دەتوانن بێسەروشوێنەكان ڕزگـار بكـەن". بەمـە ئـیتر مەحموود بە خەمباریو نائومێدیەوە وازی لە گەڕان هێنا.[6]

★ ★ ★

---

[4] دەربارەی عەرعەر وەك ئەگەری شوێنێكی كۆمەڵكوژی، بڕوانە بەشی نۆهەم لاپەرە 330 پەراوێزی 10 .

[5] لێرەدا جێی خۆیەتی ئەوە باس بكرێتەوە كە شـێخ جەعفـەر بـرای شـێخ موعتەسـەم بـەرزنجیی *موستەشـارە* بەدناوەكەی قادركەرەم بوو. هەروەها وەك باس دەكرێ شێخ جەعفەریش پەیوەندیـداری سـەرەكی بـوو لـە نێوان علی حسن المجيد و *موستەشارەكاندا* لە سەروەختی پەلاماری ئەنفالدا.

[6] چاوپێكەوتنی میدڵ ئیست ووچ، كۆمەڵگای سموود، 20 ی مایسی 1992.

حـــــیزبی بەعـــــس:

بەرپرسی سەرەتاو کۆتایی پەلاماری ئەنفال*

ژمارەیەك بەڵگەنامەی دەست بەسەرداگیراوی عێراق پاڵپشتی ئەم جۆرە بەڵگەو شایەتییە حەکایەت ئامێزە دەکەن سەبارەت بەو پلە بەرزەی کەوا دەسەڵاتی تێدا چڕ بووبووەوە لە ماوەی پەلاماری ئەنفالدا. ڕەنگە دیارترین حاڵەت کێشەی چوار برا کلدانە کاسۆلیکەکە بێت، کە خەڵکی گوندێکی دیان نشینی نزیك چیای گارە بوون لە ناحیەی سەرسەنگو لە ئەنفالی کۆتاییدا بێسەروشوێن کران.[7] "ئیشۆ" ی باوکیان، کەوا کەسایەتییەکی کاریگەری ناوچەکە بوو، میدڵ ئیست ووچ لە تەمووزی 1992دا لە هەولێر چاوپێکەوتنی لە گەڵ کردووە، (هەروەها بڕوانە لاپەڕە 395 ـ 401) و ئەوەی باس کردبوو کەوا خێزانەکەیان هەڵاتبوو پێش ئەوەی ئەنفال بگاتە گوندەکەیان. کوڕەکانیشی کە سیانیان سەربازی ڕاکردوو و یەکێکیان موتەخەلیف بوو، لە ماوەی مۆڵەتی ئەو پێنج حەفتەیەی دوای لێبووردنەکەی 6 ی ئەیلوولدا خۆیان دابووە دەستی سوپاوە. ئەو خزمانەی توانیبوویان سەردانیان بکەن لە قەڵاکەی نزارکێی لای دهۆکدا بینیبوونیان، بەڵام ئەو کاتەی باوکیان گەیشتبوو گاردێك پێی وتبوو کەوا ڕۆژی پێشتر هەموو مەسیحیو ئێزیدیەکانیان بە پاسی داخراوی بێ پەنجەرە گواستووەتەوە.

ئیشۆ لە بەحرکە چووبووە کن و *ئیستیخباراتەکان*و داوای ئەوەی کردبوو بزانێ بۆچی کوڕەکانی لەگەڵ ئەودوای کەسانی خێزانەکەیاندا نەبراون بۆ کۆمەڵگا. ئەوانیش پێیان وتبوو لەبەرئەوەی کورد نەبوون لێبووردنەکەی 6 ی ئەیلوول نەیگرتنەوەو حاڵی حازر هیچ زانیاریەکیان نیە لە بارەی ئەو گەنجانەوە کە بۆ کوێ

* لە دەقەکەدا بەم جۆرەیە (حیزبی بەعس: ئەلفاو ئۆمێگای پەلاماری ئەنفال). ئەلفاو ئۆمێگا یەکەمو دوا پیتی ئەلفوبێی یۆنانین. لە زمانی عەرەبیشدا لە ئەلفەوە بۆ یاو بۆ مەبەستێکی ئاوها بەکاردێت. دەکرێ لە زمانی کوردیشدا کەوا ئەلفو بێکەی عەرەبییە شتێکی وا بوترێت، بەڵام زۆر گونجاو نیە لە گەڵ سەلیقەو ڕەوانبێژیی زمانی کوردیدا. لەبەرئەوە من ئەو سەردێڕەی سەرەوەم پێ چاکتر بوو ـ وەرگێڕ.

[7] هەموو ناو و شوێنەکان لەم باسەدا گۆڕاون یان سڕاونەتەوە بۆ پاراستنی شایەتەکان.

www.dengekan.com

براون. دواجار ئەو خێزانـە نامەیـەكیان بـۆ سـەدام حوسـێن خـۆی نووسـیبوو، بـەڵام هـــەرگیز وەڵامیـــان وەرنەگرتـــەوە[8]. شـــەش مـــانگ پـــاش چـــاوپێكەوتنەكە، لێكۆڵـەرەوەكانی میـدڵ ئیسـت ووچ بـە ڕێكـەوت كـەوتبوون بـە سـەر فـایلی ئـەم بنەماڵەیەدا، لە سندووقی ئەو بەڵگەنامانەدا كە لە دەزگای *ئیستیخباراتی* هەولێردا بەدەستهاتبوو. بێسەروشوێن بـوونی چـوار كوڕەكـەی ئیشـۆ بووبـوو بـە بابـەتی دە دوانـزە بەڵگەنامـەی "نهێنـیو بەپەلـە" ی جیاجیـاو یـەك لـە دوای یـەك، كـە بـە سـكاڵانامەیەكی براژنەكـەی ئیشـۆ دەسـتی پێكردبـوو بـۆ سـەدام حوسـێن، لـە 7 ی كانوونی دووەمی 1989دا. دەقی سكاڵانامەی ژنەكە بەمجۆرەیە:

"گەورەم سەرۆكی فەرماندە (خوا بیپارێزێو ڕێ نیشاندەری بێت):

لە كانگای دڵمەوە ڕێزو سڵاوم بۆ بنیاتنـەری سـەروەریی عێـراق و سـەركەوتوو بە سەر دوژمنە بەدفەڕەكانیدا.

من هاوڵاتی م .... چوار كوڕی شووبراكەم لە خزمەتی سەربازی دا بـوون لـە كەرتی باشووردا. لە سەر بانگەشەی لێبووردنی گشتیی ئێوە، لە دهۆك خۆیـان دابـوو بە دەستەوەو لەو كاتەوە ئیتر ئێمە هیچ شتێك لە بارەی چارەنووسیانەوە نازانین.

گەورەی بەڕێزو سەركەوتووم، تكام وایە منەتبارم بكەیتو زانیارییەكم لە سـەر چارەنووسیان بدەیتێ، چونكە ئەو كەسەی لە دەرگای دادپەرستیی ئێوە بدات، دەرگا لە سەر بۆنو بەرامێكی خۆشی دلۆڤانیی ئێوە دەكرێتەوە".

ئەوجا سكاڵانامەكە لە دامێنیەوە پەنجەمۆری ئافرەتەكەی خراوەتە سەر.

لـە بـەر ئـەوەی كێشـەكە پەیوەنـدیی بـە سـەربازی هـەڵاتوو و موتەخەلیفـەوە هەبوو، دیوانی سـەرۆكایەتی بـەرەوڕووی *ئیستیخباراتی* عەسـكەریی كردبـۆوە. لـەوە دەچێ *ئیستیخبارات* لێكۆڵینەوەیـەكی نـاوخۆی توندوتیـژی لـە سـەر ئـەم مەسـەلەیە كردبێتو لە بنچینەشدا ئاگادار نەبووبێت لەوەی كە چی بە سەر ئەم چوار كەسـەدا هاتووە. لە گەڵ ئەوەشدا كە بنكـەی *ئیستیخباراتی* هـەرێمی بـاكوور بـە تووڕەییـەوە ناڕەزایی دەربڕیوە بەرانبەر بە ناڕێكی ئیشو كاری ئۆفیسەكانی لە دهۆكو موسڵو

---

[8] چاوپێكەوتنی میدڵ ئیست ووچ، هەولێر، 7 ی تەمووزی 1992. زانیاریی زیاتر لـە سـەر ئـەم مەسـەلەیە لـە چاوپێكەوتنەكانی تردا هەیە لە گەڵ دانیشتوانی جارانی ئەم گوندەدا.

لە یەکنەچوونی ڕاپۆرتەکانیان بەڵام ڕاستیە سەرەتاییەکانی مەسەلەکە بە خێرایی بڕیار دەدرێن.

وەك زانراوە چوار براکە لە 10 ی ئەیلوولی 1988دا لە ئەترووش خۆیان داوە بە دەست یەکەکانی سوپاوە، چوار ڕۆژ دوای دەرچوونی لێبووردنەکەو *ئیستیخباراتی* مووسڵ هیچ بەڵگەیەکی بە دەستەوە نەبووە کە ئەمانە "چەکیان لەگەڵ تێکدەران هەڵگرتبێت". پاشان لەوێوە گوێزراونەتەوە بۆ لای لیژنەی پێشوازیکردنی گەڕاوەکان لە دهۆك و لە قەڵای نزارکێ بەندکراون و ئەو کاتە باوکیان هەواڵەکەی زانیبوو. مووسڵ ڕاپۆرتی داوە کەوا گیراوەکانی دهۆك لە دواییدا کراونەتە دوو بەشەوە، بەشێکیان نێرراون بۆ قەڵای دارەمان، لە سەر ڕێگای نێوان ئالتوون کۆپریو کەرکووك، بەشەکەی تریشیان گوێزراونەتەوە بۆ تۆپزاوا. ئەمەش تاقە سەرچاوەیەکە باسی ئەم کەمپی سوپای میللییەی کردبێت بەکارهاتبێت بۆ بەندیەکانی ئەنفالی کۆتایی لە بادیناندا.

لێرە بە دواوە بەدواداچوونەکە سارد دەبێتەوە. *ئیستیخباراتی* ناوچەی باکوور پیاوانی خۆی دەنێرێ بۆ کۆمەڵگای بەحرکە - جێژنیکان، بۆ ئەوەی چاویان بە خێزانەکە بکەوێت، بە هەمان شێوەش بۆ هەموو قەڵا سەربازیەکانی سەر ڕێگای کەرکووك - هەولێر، بەڵام ئەم سۆراخکردنە زانیاریی تازە نادا بە دەستەوە. نەقیبێکی ئیستیخبارات لە ڕاپۆرتێکدا سەرنجێك دەداتە بەڕێوەبەری *ئیستیخباراتی* ناوچەی باکوور، کەوا ئۆفیسی دهۆك ڕەنگە پتر یارمەتیدەر بێت لەم بوارەدا، ئەگەر حیزبی حوکمڕان لە سەری سووربێت. بە هەرحاڵ سێ ڕۆژ دواتر, لە 14 ی مارتی 1989دا، بەڕێوەبەری دهۆك ڕاپۆرتی کۆتایی بۆ بنکەی *ئیستیخبارات* ناردو تیایدا نووسیبوی ئەم چوار کەسە "دراونەتە دەست لیژنەی پێشوازیی (گەڕاوەکان) لە پارێزگای دهۆك، کە ئەویش لای خۆیەوە داویێتیێ دەست فەرمانـدەیی مەکتەبی باکوور لە پارێزگای تەئمیم (کەرکووك). ئێمە لەوە زیاتر هیچ زانیارییەکمان لە بارەی چارەنووسیانەوە نیە"[9].

---

[9] ئەم هاتوچۆی برووسکەو نووسراوانە، لە نێوان بارەگای *ئیستیخباراتی* گشتیو بارەگای *ئیستیخباراتی* ناوچەی باکوورو ئۆفیسەکانی دهۆك و مووسڵدا، لە 12 ی شوباتەوە بۆ 14 ی مارتی 1989بەردەوام بووە. شیاوی

www.dengekan.com

★ ★ ★

لە كاتێكدا كەوا *ئیستیخبارات* لە پشت پەردەوە كاری دەكرد، وا پێدەچوو *ئەمن*, كە دەسەڵاتێكی لە ئەندازە بەدەری هەبوو بە سەر ژیانی عێراقیەكاندا، نەزانێ بە دواچارەنووسی ئەوانەی لە ماوەی ئەنفالدا بێسەروشوێن كران یان بە پێی بڕیارە جۆراوجۆرەكانی لێبووردن لە سالآنی 1988 و 1989دا خۆیان تەسلیمی دەسەڵاتداران دەكردەوە. بۆ نموونە, ئەرشیفی بارەگای *ئەمن* لە پارێزگای هەولێر پڕە لەو داواكاریانەی لە دەزگاكانی *ئەمنی* ناوچە جیاجیاكانەوە ناردبوویان و داوای زانیارییان دەكرد لە بارەی سەدان پیاو و ئافرەت و منداڵەوە كەوا كەسوكاریان وێڵ بوون بە دوای هەواڵیاندا[10]. لە دواییداو لە ئەنجامی ئەوەدا كە خەڵكەكە بەردەوام دەرگای دەزگاكانی *ئەمنی* دەسەڵاتداریان دەكوتاو عەودالّی "بۆنی خۆشی بەزەیی" بوون، *ئەمن* فەرمانی دا گۆڕانكارییەك بكرێت لە جۆری وەڵامدانەوەیدا. نووسراوێكی دەسنووسی *ئەمن* ئەم سەرنجەی خوارەوەی دەربڕیوە: "لە 25 ی ئەیلوولی 1990دا بەڕێوەبەری بەڕێز ئەم بڕیارەی خوارەوەی دەركردووە: بڕگەی (ئێمە هیچ زانیارییەكمان لە بارەی چارەنووسیانەوە نیە) جێی بڕگەی (ئەوانە لە سەردەمی عەمەلیاتی ئەنفالی سەركەوتوودا گیراون و لە بەندیخانەدا ماونەتەوە) بگرێتەوە. مەبەست لەمەش وردەكاریی مامەڵە كردنە لە گەڵ ئەگەری لەم جۆرەدا"[11].

هەردوك *ئەمن و ئیستیخبارات* دەبوو بگەڕێنەوە بۆ دواین دەسەڵاتی مەكتەبی باكووری حیزبی بەعس لە بارەی ئەوانەوە كە شوێنیان بزرە. بۆ نموونە, ئەم بەڵگەیە لە نووسراوێكی *ئەمنی* هەولێردا دەردەكەوێ، كە ئەگەر سەرپێی تەماشای بكەیت بێبایەخ دێتە بەرچاو. نووسراوەكە لە 26 ی ئابی 1988دا دەرچووەو

باسە بڕیاری لێبووردنەكەی 6 ی ئەیلوول مەرجی ئەوەی دانابوو كە هەر كەسێ لە پاش 9 ی تشرینی یەكەم خۆی بدایە بە دەستەوە (ئەم كێشەیە ئێرە ناگرێتەوە)، دەبوو بنێررایە بۆ لای سوپاو لەوێشەوە بە دەسبەسەری بدرایەتە دەست فەرماندەیی مەكتەبی باكوور.

[10] ئەو داواكاریانەی *ئەمن* كە لە لایەن میدڵ ئیست ووچەوە تاوتوێ كراون لە نێوان حوزێران و ئابی 1989دا دەرچوون و دەگەڕێنە دواوە بۆ گرتن و خۆبەدەستەوەدانی تا ئەنفالی دووەم لە نیسانی 1988دا.

[11] یاداشتێكی ناوخۆی دەسنووس لە لایەن "بەرپرسی كاروباری سیاسییەوە"، *ئەمنی* هەولێر، 18 ی تشرینی دووەمی 1990.

کورتە تێبینیەکی ئاگادارکردنەوەی داوەتە *ئەمنی* ناو شاری هەولێر، کەوا دوو ئافرەت لە لایەن فەرمانـدەیی مەکتـەبی باکوورەوە گێڕراونەتەوە (بۆ *ئەمن*)، چوونکە دانیشتووی ئەو ناوچانە نین بەر عەمەلیاتی ئەنفال کەوتوون، بەڵام هەردوکیان دانیشتووی پێشووی گوندەکانی ناحیەی تەقتەق بوون، کەوا ئەنفال گرتبوونیەوەو یەکێکیان پێشتر لە گەڵ خێزانەکەیدا نیشتەجێی شاری هەولێرو ئەویتریش نیشتەجێی کۆمەڵگای قوشتەپە بووبوو و بەم پێیە نەدەبوو "ئەنفال بکرێن". بە پێچەوانەوە, دەبوو پرس بە فەرمانـدەیی مەکتـەبی باکوور بکرێت بۆ دوابڕیاردان لە سەر هەرکەسێکی دانیشتووی ناوچەیەك کەوا بەر ئەنفال کەوتبێت(12).

★ ★ ★

بڕیاری ژمارە 160 لە 29 ی مارتی 1987دا ئەوەی ئاشکرا کردبوو کەوا علی حسن المجید دەسەڵاتی تەواوی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕشی درابوویە بۆ یەکخستنی هەوڵەکانی تەواوی هەرەمی دەوڵەت و دەزگا حیزبیەکان، سەربازیو مەدەنیو ئەمنی، ئەوانەی کەوا دەوریان هەبوو لە ئەنفالدا، (بڕوانە پاشکۆی B، لاپەڕە 441-444). هەروەها وەك بەڵگەنامە گیراوەکانی عێراق و شایەتیی دەربازبووان دەریدەخەن، ئۆرگانی حیزبی بەعس بووە لە باکوور، بە سەرۆکایەتیی ئەلمەجید کەوا دەستیان هەبووە لە بڕیاردان لە سەر چارەنووسی هەرکەسێك کە لە کاتی ئەنفالدا گیرابێت.

(12) نووسراوی ژمارە ش12809/2 "نهێنی" لە *ئەمنی* هەولێرەوە بۆ *ئەمنی* ناوشار، لە 26 ی ئابی 1988دا، ئەم بەڵگەنامەیەش وێنەیەکی باشی ئیجرائاتی کوڵکومووشیکەرەوەی ڕۆتینی دەسەڵاتی باڵاو لۆجیکی ڕەق و وشکی ئەنفال دەخاتەڕوو. یەك بە یەکی گیراوەکان ڕوون و ئاشکرا حاڵەت بە حاڵەت هەڵدەسەنگێنران پێش ئەوەی بڕیار لە سەر چارەنووسیان بدەن. هەرچەندە تێبینی ئەوە دەکرێ کە یەکێك لەم دوو ئافرەتە " لە ڕووی سیاسییەوە سەربەخۆ بووە" و ئەویتریشیان "کابانی ماڵ" بووە، بەڵام ئەمانە ڕزگاری نەکردوون، بەڵکو شوێنی نیشتەجێبوونیان بوو بە هۆی ئەوە. پێدەچێت ئەمە کلیلی لۆجیکی سەرانسەر عەمەلیاتی ئەنفال بووبێت.

www.dengekan.com

گـەلێ گرێکـوێرەو شـتی نادیـارو نـەزانراو دەربـارەی ئـەنفال ماونەتـەوە، کـە هەنـدێکیان ڕەنگـە لێکۆڵینـەوەی پاشـەڕۆژی بەڵگەنامـە عێراقیـە گیراوەکـان وەڵامـی بدەنەوە[13]. ناسینەوەی ئەو کەسانەی جلوبـەرگی نیزامییـان پۆشـیبوو و تیمـەکانی گوللەباران کردنی ئەنفالیان پێکهێنابوو ڕەنگە هەر بە نهێنی بمێنێتەوە، ئایا ئەمانە *ئـەمن* بـوون؟ گـاردی کۆمـاری بـوون؟ یـان ئەوانـە، کـە بـە زۆریـی ڕێـی تێدەچێت، "هەڤاڵانی"حیزبی بەعس خۆی بوون[14]؟ باشە بۆچی ژن و منداڵ تـەنها لـە چەند ناوچـەیەکی دیـاریکراودا کـوژران؟ تـۆ بڵێیـی ئیعـدامکردنیان لـە ئـەنجامی شـەڕو بەرگرییەوە بووبێت، یان پێوەری تر بەکارهاتبێت؟ ئایا گۆڕی هەموو ئەو کوژراوانە لە کوێن و لاشەی چەند کەسیان لـەخۆ گرتـووە؟ وەڵامەکـەی بـە گـوێرەی ئـەقڵ لـە پەنجا هـەزار کـەمتر نیـەو لەوانەیـە دوو ئەوەنـدەی ئـەو ژمارەیـەش بێـت. کـاتێ کـە سەرکردەکانی کورد دوای ڕاپەڕینی ساڵی 1991 لە گەڵ کاربەدەستانی حوکوومـەتی عێراقـدا کۆبوونـەوە، پرسـیاری کـوژراوانی ئـەنفالیان خسـتە بـەردەمیان و باسـی ژمارەی سەدو هەشتاو دوو هەزاریان کردبوو، کە مەزەندەیەکی هاکەزاییەو پشتی بە ژمـارەی گونـدە وێرانکراوەکـان بەسـتبوو، بـەڵام وەك باسـدەکەن علی حسن المجید بەوپەڕی تووڕەییەوە هەڵسابووە سەر پێ، کاتێ گفتوگۆکە هاتبووە سەر ئەم بابەتەو پرسیاری کردبوو "ئەم ژمارە قەبەو پف هەڵدراوی سەدو هەشتاو دوو هەزارە چیە؟ ئـەو ژمارەیـە هـەرگیز لـە سـەد هـەزار تێناپـەڕێت"، وەك ئەمـە بـە شـێوەیەك لـە

---

[13] لە کاتی بلاوکردنەوەی ئەم ڕاپۆرتەدا میدلێ ئیست ووچ تەنها ڕێژەیەکی کـەمی ئـەو بەڵگەنامـە عێراقیانـەی تاوتوێ کردبوو، کە یەکێتی نیشتمانیی کوردستان دەستی بە سەریاندا گرتبوو. ئەنجامی بەردەوامیی پشـکنین و لێکۆڵینەوەیMEW لە سەر ئەم کەرەستە نائاساییو دەگمەنانە بە دوورودرێـژیی لـە ڕاپۆرتـەکانی داهـاتوودا بلاودەکرێتەوە.

[14] ئەم ئەنجامەی کە بە تەواوی ساغ نەبووەتەوە دوو فاکتەر پشـتگیریی دەکـەن، یەکـەم: ملکەچـیی *ئـەمن* و *ئیستیخبارات*و دەزگاکانی تر بۆ حیزبی بـەعس لـە هـەموو ڕوویـەکی پـەلاماری ئەنفالـەوە، دووەم: بـەردەوام ئاماژەکردنی بڕیارەکانی ئەنجومـەنی سـەرکردایەتیی شـۆڕش و بەڵگەنامـەکانی تـر بـۆ حیزبـی بـەعس وەك دەزگایەکی بەرپرس لە ئیعدامکردنی سەربازە هەڵاتوو و موتەخەلیفەکاندا، کـەوا گوزارشـێك بـوون بـە واقیـع وەك ئێمە دەمانبینی بووبوونە ویردی سەرزاری هەموو ئەو کەسانەی لە "ناوچـە قەدەغـەکراوەکانی" دێهـاتی کوردنشیندا دەژیان.

شێوەکان ئەو دەردو مەینەتیە سووك بکات کە خۆیو داروودەستەکەی بە سەر کوردی عێراقیاندا هێنا[15].

ناسنامەی بکوژان و ئەژماری وردو ڕێکوپێکی قوربانیەکان ڕەنگە قەت نەزانرێ، یان هیچ نەبێ تا ئەو کاتەی دۆسیەو فایلەکان لە بەغدا دەکرێنەوە، بەڵام لە وەڵامی ئەم پرسیارانەدا کە هەردەم قوتدەبنەوە دەکرێ بڵێین کەوا گومان لەوەدا نیە مەکتەبی باکووری حیزبی بەعسی حوکمڕان هاوشان لە گەڵ سەرکردایەتیەکەیدا، کەوا تاهیر تۆفیقی ئەندامی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش سەرۆکی بوو، لە سەرەتاوە تا کۆتایی بەرپرس بوون لە پرۆسەی ئەنفال. علی حسن المجيدیش واتە "عەلی ئەنفال" و "عەلی کیمیایی" وەزیری بەرگریی ئێستای عێراق*، فەرمانی پێویستی دابووە بکوژان.

ئەلەجید لە کانوونی دووەمی 1989دا کاتێ کە لە بارەی پرۆسەی ئەنفالەوە لە گەڵ بەرپرسانی ناوبراوی مەکتەبی باکووردا دەدوێ، بە قسەکانیدا دیارە داکۆکی لە خۆی دەکات "چۆن دەبوو قەناعەتمان پێبکردنایە کەوا کێشەی کورد چارەسەر دەکەین و تێکدەرانیش لەناودەبەین؟" ئەو ئەم پرسیارەی لێدەکردن و ئاماژەی بۆ ترس و دڵەڕاوکێی ئەفسەرە پایە بەرزەکانی سوپا دەکرد سەبارەت بە عەمەلیاتی ئەنفال. پاشان لە سەری دەڕواو دەڵێ چیمان لەو خەڵکە مەدەنیە لە ژمارە نەهاتووە بکردایە کە گیرابوون؟ ئەلەجید دەپرسی: "ئایا دەکرا هەروا بە باشی بیانهێڵمەوە؟ ئەی کەواتە دەبوو چی لەم بزنانە بکەم؟ ئاگام لێیان بێت، خزمەتیان بکەم؟ نەخێر، بەڵکو بە بلدۆزەر دەیانکەمە ژێر خۆڵەوە" و جا لە ڕاستیشدا هەر وایکرد.

---

(15) ئەم سەرنج و تێبینیە لە لایەن ئەو لێپرسراوە کوردانەوە دراونەتە میدڵ ئیست وۆچ، کەوا لە کۆبوونەوەکەدا ئامادەبوون و وادیارە لە ژمارەیەك ڕاپۆرتی ڕاگەیاندن و ڕۆژنامەگەریدا بلاوکراوەتەوە، بڕوانە مکیە ("ئەنفال" گۆڤاری هارپەر، مایسی 1992، لاپەڕە58 ـ 59).
Makiya (“The Anfal” Harper’s Magazine, May, 1992).

* مەبەست ساڵی 1993یە کە ئەم کتێبەی تێدا بلاوکراوەتەوە ـ و.

www.dengekan.com

بەشی سیانزەهەم
شوێنەواری ونبوو

"ئـەم کردەوانـە کاریگەریـەکی تەمێکـەرەیان دەبێت لە بەر ئەوەی:
(ئە) بەندییەکان بێئـەوەی هـیچ شـوێنەوارێك بەجێبێڵن بزردەبن.
(بـێ) هـیچ زانیارییـەکیش دەربـارەی شوێنەکانیان یان چارەنووسیان نادرێت".
- کتێبی Nacht Und Nebel Erlass
(بریاری شەو و تەم, ئەڵمانیای نازی)، شوباتی 1942.
"ئەوان نوقمی ئاوێکی قووڵ بوون، ون بـوونو هیچ سۆراخیان نیە."
- پیرەژنێکی دەربازبووی خەڵکی گۆپتەپە.

ئەڵبەتە, بێسەروشوێن کردنی زۆردارەکی کارێکی تایبەتمەندی تیرۆری دەوڵەتی مۆدێرنە. ئەمەیان دەربازبوو لە شوێنی خۆی وشك دەکاتو پەلو پـۆی دەشـکێنێتو گومانو تـرس دایدەگرێت، نوقمی خەمو پـەژارەو ئازێتبارییـەکی بێپایـانی دەکات و ڕێـی هـەموو نـەریتو ڕێـورەسمێکی لێدەبەسـترێت. شـۆردن و کفنـودفنکردنی مردووەکەو ناشـتنی لاشـەکە بـە شـێوەیەك کـە ڕووی لـە مەککـە بێـت پێداویسـتیی موسـڵمانێکی بـاوەڕدارە. ئـەم کـارو ڕێورەسمانـە بـۆ سـەرنگومکراوانی ئـەنفال

نەڕەخسان. لە حاڵەتی ئەوانەدا کە دەگیران‌و بە دەستووری تیرۆری ئاسایی ڕژێمی بەعس ئیعدام دەکران هیچ نەبێ وەك ڕۆتین و ڕووکەشییەك خێزانیان سەلماندنێکی یاسایی مردنیان پێدەدرا. کەچی بۆ ئەو کوردانەی لە ئەنفالدا بێسەروشوێن کران تەنانەت ئەمەشیان پێنەبرا. پەلامارەکە بەسەرچوو کەچی زۆربەی زۆری دەربازبووان دوودڵی‌و گومانی ئەو دنیایان تیادا جێگیر بووەو باڵی بە سەریاندا کێشاوە. ئافرەتان نان پەیداکەریان لە دەست چووەو یاسای ئیسلام ڕێگە نادات شوو بکەنەوە تا حەوت ساڵ تێنەپەڕێت بە سەر نەمانی مێردەکانیاندا. هەرچەندە باس‌و خواسی تیمەکانی گوللەباران کردن زۆر باش دەزانراو بەردەوام دووپات دەبۆوە، بەڵام کۆمەڵگا پیس‌و چەپەڵەکانی نیشتەجێی ئەو کوردانە هێشتا هەر واتە واتی ئەوەیان تێدا باو بوو گوایە *ئەنفالەکان* ماون‌و لە زیندانی نهێنیدان لە بیاباندا‌و وەك بارمتە گلدراونەتەوە بۆ دانوستانی دواڕۆژ لە نێوان ڕژێم‌و *پێشمەرگەدا*، یان براون بۆ وڵاتانی تری وەك سوودان، یەمەن، ئوردن‌و کراون بە کۆیلە‌و کاریان پێدەکەن.

پێش ڕاپەڕینەکەی مارتی 1991, لە کاتێکدا کوردستانی عێراق هێشتا هەر لە ژێر دەسەڵاتی حیزبی بەعسدا بوو، کەم کەس پرکێشیی ئەوەیان دەکرد سۆراخی کەسوکاری ونبوویان بکەن، لە ترسی ئەوەی ڕەنگە هەمان چارەنووس چاوەڕێی خۆیان یان خزم و کەسە ڕزگاربووەکانیش بکات. تەنانەت ئەگەر هەندێ پرسیاری ئەمنیش بخرایەتە لاوە، کەم کەس هەبوو بزانێ چۆن چۆنی‌و لە کوێوە سۆراخێك بکات، بە نێو پێچ‌و پەنای دامودەزگای ڕۆتینی دەوڵەتدا: لە قایمقامەوە دەست پێبکەن؟ لە ئۆفیسی پارێزگاوە؟ لە مەرکەزی پۆلیسەوە؟ لە *موستەشارەوە*؟ لە حیزبی بەعسەوە؟ لە سەربازگەکانەوە؟ لە ئەمنی ترسناك‌و تۆقێنەرەوە؟ کەچی لە گەڵ ئەوەشدا هەندێك خەڵك ئەو پرکێشییەیان کرد, هەر خۆیان خستە ئەو مەترسییەوەو سۆراخ کردن‌و گەڕانیان ـ کاتێکیش ئەو پشکنین و سۆراخکردنەکە پێکەوە گرێدران لە گەڵ بەڵگەنامەکانی حوکوومەتی عێراق‌و شایەتیی ئەوانەی لە کەمپەکان دەربازبوون ـ تیشکێکی گرنگی خستە سەر ئەوەی کەوا لە ئەنفالدا چی

كراوە. وا دیارە كارەكە زۆر بە وردی بچڕبچڕ كراوەو هەر دەزگایەكیش كە بەشداری دەكرد تەنها ئەوەی دەزانی كەوا پێویستی بوو بیزانێت. كەواتە تەنها بازنەیەكی بچووكی ناوجەرگەی دەزگای حیزبی بەعس ئاگاداری تەواوی مەسەلەكەو بەسەرهاتی ئەو كەسانە بوون كە "ئەنفال كران".

★ ★ ★

هەندێ لە دەربازبووەكان گەیشتنە ئەوەی ڕاستیەكە تێبگەن, بەلآم وشك‌وبرینگ و بە ساكارترین شێوە. ڕەشید كە شوانێكی خەڵكی چرچەقەڵای بنار شاخی زەردە بوو، توانی لە دەست ئەنفال ڕزگاری بێت لە بەر ئەوەی بە شوێن ئاژەڵ‌و ماڵاتەكەیەوە بوو بە سەر جادەی سەرەكیداو لە نێو هێزەكانەوە دەرچوو. بەلآم دایكی‌و خوشكێكی دە ساڵی‌و برایەكی شەش ساڵی‌و دوو پووری لەدەست دا. دواجاریش كێشكرایە ڕیزی هەمان ئەو سوپایەی كەوا خێزان‌و كەسوكاری گرتبوو. ئەفسەرێكی مەسیحیی بە بەزەیی دڵی بە ڕەشید سووتابوو, بە ئاشكرا پێی وتبوو كە چیتر بیر لە كەسوكاری نەكاتەوە: "هەموو خەڵكی ئەنفال بە بلدۆزەر كراونەتە ژێر خاكەوە"[1].

بەلآم زۆربەی زۆری خەڵك ئەمەی نەدەزانی. نووری، كە پیاوێكی بەتەمەنی خەڵكی گوندی جەلەمۆرتی وێرانكراوی دۆڵی زێی بچووك بوو، چوو بووە ئۆفیسی قایمقامی چەمچەماڵ بۆ سۆراخكردنی كوڕە ونبووەكەی‌و بووكەكەی‌و كچێكی دوو ساڵانیان. لەوێ دەسەڵاتداران ناوەكانیان نووسیبوو, پێیان وتبوو لە پاش سێ ڕۆژ سەریان لێبداتەوە. كە وەختێ گەڕابۆوە بۆ دەسكەوتنی وەلآم پێیانڕاگەیاندبوو پارێزگا هیچ شتێكی پێناكرێت لەم كێشەیەدا. ڕاستیەكەشی قایمقام بە نووری وتبوو "من تەنانەت بەقەد تۆیشم پێناكرێ. تۆ پرسیارت كردووە بەلآم من دەترسم ئەو پرسیارەش بكەم"[2].

---

[1] چاوپێكەوتنی میدلٚ ئیست ووٚچ، كۆمەڵگای نەسر، 26 ی مارتی 1993.
[2] چاوپێكەوتنی میدلٚ ئیست ووٚچ، هەولێر، 23 ی نیسانی 1992.

سالم پیاوێکی گەنجی خەڵکی ناوچەی شێخ بزێنی بوو, کە سوپا گەیشتبووە گوندەکەی ئەم لە ماڵ نابێت، بەڵام هێزەکان ژنەکەی‌و هەشت منداڵیان گرتبوو, گەورەکەیان کوڕێکی پانزە ساڵ‌و بچووکەکەشیان کچێکی یەك ساڵان بوو. هەندێ جاشی بە مشورو خەمخۆر لە هۆزەکەی سالم خۆی، هەوڵیاندابوو بە بەرتیل سەربازەکان ڕازی بکەن و بۆ بەردانی هەر منداڵێکی بڕی هەزار دینار (3000 دۆلار)*یان دابوو. بەڵام سەربازەکان وتبوویان تازە کار لە کار ترازاوەو کەمێك لەوەوپێش منداڵەکان بارکراون و بردوونیان. لە دوای ئەنفال، سالم بە شوێن هەموو دەنگوباس‌و واتەواتێکدا دەچوو. بەمجۆرە چووبووە کەرکووك، تۆپزاوا، تەنانەت نوگرە سەلمانیش. لە سەر ئەم کۆڵنەدان‌و پێداگرتنەی *ئەمن* سێ جاری گرتبوو. جاری دووەمیان چاویان بەستبۆوەو هەڕەشەیان لێکردبوو کە جارێکیتر پرسیاری خێزانەکەی نەکاتەوە[3].

مەحموود تۆفیق محەمەد**، پیاوە پیرەکەی سەرۆك تیرەی جافی ڕۆغزایی، کەوا لە ناوچەی گەرمیانی باشووردا بە خراپترین شێوە بەرکەوتن، هەروا لێنەگەڕا بێوەلام بمێنێتەوە. ئەو بیست کەسی خێزانەکەی سەرنگوم کرابوون‌و زۆربەیان منداڵی بچووك بوون. مەحموود خۆی تا قەڵای قۆرەتوویش هەر لە گەڵیاندا بوو، بەڵام لە تۆپزاوا کە پیاوو ژن‌و منداڵیان لێکتر بڕکرد، ئیتر لەم ون بوون. مەحموود لە پاش بەربوونی خۆی لە نوگرە سەلمان، چوو بۆ ماڵی حاجی ئەحمەد فەتاح، موختارە* کوردەکەی بەرپرس بوو لە کەمپی دووبز. "کەوتمە سەر پێڵاوەکانیداو لێی پاڕامەوە، بەڵام پێیان وتم پرسیار نەکەم باشترەو وتیشیان (ئەمە هیچ سوودێکی نیە، بڕۆ بۆ نوگرە سەلمان)". هەموو ئەوەی کە موختار بەو پیرەمێردەی

---

* بە نرخی جارانی دینار۔ و.

[3] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای دارەتوو،20 ی نیسانی 1992.

** ئەم پیاوە بە ناوی حەمەی تۆفیقی بەراوگەلەوە دەناسرا (وەك پێشتر ئاماژەمان بۆ کردووە) و لە 23 ی حوزێرانی 2002 دا کۆچی دوایی کردووە ـ و.

* لە دەقەکەشدا هەر وشەی موختار هاتووە ـ و.

www.dengekan.com

ڕاگەیاند ئەوەبوو کەوا بەندییەکانی دووبز گوێزراونەتەوە، بەڵام نەیزانیبوو یان نەیویستبوو بڵێ بۆ کوێ.

مەحموود لە دووبزەوە چوو بوو بۆ هەولێرو لەوێ بە هۆی دۆستو ناسیارەوە توانیبووی بەڕێوەبەری *ئەمنی* ئەو شارە ببینێ، پێیڕاگەیاندبوو کەوا بزربووەکان نێردراون بۆ جێگایەك پێی دەوترێ عەرعەر، کە خاڵێکی سەر سنووری پەڕینەوەیە بۆ عەرەبستانی سعوودیو شوێنێکی حەوانەی حاجییانیشە لە ڕێیاندا بۆ مەککە[4]، هەموو پەیوەندی کردنو سەردانێکیشیان قەدەغەیە. مەحموود زۆر لە بەڕێوەبەری *ئەمن* پاڕابووەوەو بەڵێنی دابوو بۆ هەر کەسێکی خێزانەکەی بەری بدات هەزار دیناری بداتێ، بەڵام ئەم وتبووی ئەوە مەحاڵەو "تەنها سەدام حوسێن یان علی حسن المجيد دەتوانن بەریان بدەن".

پارێزگاری هەولێریش هەر وتبووی هیچ دەسەڵاتێکی نیە. لە گەڵ ئەوەشدا کە مەحموود بۆ ڕێزلێنان چەند سەرێك مەڕی بە دیاری بردبوو بۆ شێخ جەعفەر بەرزنجی[5]، پارێزگارە کوردەکەی سلێمانی، بەڵام ئەویش تا ڕادەیەك هەر هەمان قسەی گێڕابۆوە: زۆر لە گیراوەکان، بە ژنو پیاوەوە لە عەرعەر بەندکراون و لە بەر نهێنیی کارەکە گواستنەوەیان بەو ئۆتۆمبیلە بارهەڵگرانە سپێردراوە کە شۆفێرەکانیان میسری بوون. کەوابوو ئەمیش لە مەحموود زیاتری پێنەکرا, کارەکە لە دەست سەرۆك و ئامۆزاکەیدایە. بەهەرحاڵ, لە کەرکووکیش پرسگەی مەکتەبی باکووری حیزبی بەعس بە مەحموود ڕادەگەیەنێ کە علی حسن المجيد "کاتی ئەوەی نیە چاوی پێبکەوێت". ئەمیش بە نائومێدی گەڕابۆوە بۆ سلێمانیو سەری کردبوو بە کۆشی کوردێکی دەسەڵاتداردا، کە بەوە ناسرابوو نزیکە لە ئەلەجیدەوەو گەڵێ جار لە ماڵی خۆیدا میوانداریی کردووە. ئەم پیاوە گفتی دابوویە کە خۆی بە شەخسیی بۆی تێبکەوێت. "بەڵام ئەلەجید سوێندی بە قورئانی پیرۆز خواردبوو

---

[4] دەربارەی عەرعەر وەك ئەگەری شوێنێکی کۆمەڵکوژی، بڕوانە بەشی نۆهەم لاپەڕە 330 پەراوێزی 10 .

[5] لێرەدا جێی خۆیەتی ئەوە باس بکرێتەوە کە شێخ جەعفەر برای شێخ موعتەسەم بەرزنجیی *موستەشارە* بەدناوەکەی قادرکەرەم بوو. هەروەها وەك باس دەکرێ شێخ جەعفەریش پەیوەندیداری سەرەکی بوو لە نێوان علی حسن المجيد و *موستەشارەکاندا* لە سەروەختی پەلاماری ئەنفالدا.

کە تەنها سەدام حوسێنو خوا دەتوانن بێسەروشوێنەکان ڕزگار بکەن". بەمە ئیتر مەحموود بە خەمباریو نائومێدیەوە وازی لە گەڕان هێنا.[6]

★ ★ ★

حـــــیزبی بەعـــــس:

بەرپرسی سەرەتاو کۆتایی پەلاماری ئەنفال*

ژمارەیەك بەڵگەنامەی دەست بەسەرداگیراوی عێراق پاڵپشتی ئەم جۆرە بەڵگەو شایەتییە حەکایەت ئامێزە دەکەن سەبارەت بەو پلە بەرزەی کەوا دەسەڵاتی تێدا چڕ بووبووەوە لە ماوەی پەلاماری ئەنفالدا. ڕەنگە دیارترین حاڵەت کێشەی چوار برا کلدانە کاسۆلیکەکە بێت، کە خەڵکی گوندێکی دیان نشینی نزیك چیای گارە بوون لە ناحیەی سەرسەنگو لە ئەنفالی کۆتاییدا بێسەروشوێن کران.[7] "ئیشۆ" ی باوکیان، کەوا کەسایەتییەکی کاریگەری ناوچەکە بوو، میدڵ ئیست ووچ لە تەمووزی 1992دا لە هەولێر چاوپێکەوتنی لە گەڵ کردووە، (هەروەها بڕوانە لاپەڕە 395 ـ 401) و ئەوەی باس کردبوو کەوا خێزانەکەیان هەڵاتبوو پێش ئەوەی ئەنفال بگاتە گوندەکەیان. کوڕەکانیشی کە سیانیان سەربازی ڕاکردوو و یەکێکیان موتەخەلیف بوو، لە ماوەی مۆڵەتی ئەو پێنج حەفتەیەی دوای لێبووردنەکەی 6 ی ئەیلوولدا خۆیان دابووە دەستی سوپاوە. ئەو خزمانەی توانیبوویان سەردانیان بکەن لە قەڵاکەی نزارکێی لای دهۆکدا بینیبوونیان، بەڵام

---

[6] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای سموود، 20 ی مایسی 1992.

* لە دەقەکەدا بەم جۆرەیە (حیزبی بەعس: ئەلفاو ئۆمێگای پەلاماری ئەنفال). ئەلفاو ئۆمێگا یەکەمو دوا پیتی ئەلفوبێی یۆنانین. لە زمانی عەرەبیشدا لە ئەلفەوە بۆ یاو بۆ مەبەستێکی ئاوها بەکاردێت. دەکرێ لە زمانی کوردیشدا کەوا ئەلفو بێکەی عەرەبییە شتێکی وا بوترێت، بەڵام زۆر گونجاو نیە لە گەڵ سەلیقەو ڕەوانبێژیی زمانی کوردیدا. لەبەرئەوە من ئەو سەردێڕەی سەرەوەم پێ چاکتر بوو ـ وەرگێڕ.

[7] هەموو ناو و شوێنەکان لەم باسەدا گۆڕاون یان سڕاونەتەوە بۆ پاراستنی شایەتەکان.

www.dengekan.com

ئـەو كاتـەی باوكيـان گەيشـتبوو گاردێـك پێـی وتبـوو كـەوا ڕۆژی پێشـتر هـەموو مەسيحیو ئێزيديەكانيان بە پاسی داخراوی بێ پەنجەرە گواستووەتەوە.

ئيشۆ لە بەحركە چووبووە *كن* و *ئيستيخباراتەكان*و داوای ئەوەی كردبوو بزانێ بۆچـی كوڕەكـانی لەگـەڵ ئـەودوای كەسـانی خێزانەكەيانـدا نـەبراون بـۆ كۆمـەڵگا. ئـەوانيش پێيـان وتبـوو لەبەرئـەوەی كـورد نـەبوون لێبووردنەكـەی 6 ی ئـەيلوول نەيگرتنەوەو حاڵی حازر هيچ زانياريەكيان نيە لە بارەی ئەو گەنجانەوە كە بۆ كوێ براون. دواجار ئەو خێزانـە نامەيـەكيان بـۆ سـەدام حوسـێن خـۆی نووسـيبوو، بـەڵام هـــەرگيز وەڵاميـــان وەرنەگرتـــەوە[8]. شـــەش مـــانگ پـــاش چـــاوپێكەوتنەكە، لێكۆڵـەرەوەكانی ميـدڵ ئيسـت ووۆچ بـە ڕێكـەوت كـەوتبوون بـە سـەر فـايلی ئـەم بنەماڵەيەدا، لە سندووقی ئەو بەڵگەنامانەدا كە لە دەزگای *ئيستيخباراتی* هەولێردا بەدەسـتهاتبوو. بێسەروشوێن بـوونی چـوار كوڕەكـەی ئيشـۆ بووبـوو بـە بابـەتی دە دوانـزە بەڵگەنامـەی "نهێنـیو بەپەلـە" ی جياجيـاو يـەك لـە دوای يـەك، كـە بـە سـكاڵانامەيەكی براژنەكـەی ئيشـۆ دەسـتی پێكردبـوو بـۆ سـەدام حوسـێن، لـە 7 ی كانوونی دووەمی 1989دا. دەقی سكاڵانامەی ژنەكە بەمجۆرەيە:

"گەورەم سەرۆكی فەرماندە (خوا بيپارێزێو ڕێ نيشاندەری بێت):

لە كانگای دڵمەوە ڕێزو سڵاوم بۆ بنياتنـەری سـەروەريی عێـراق و سـەركەوتوو بە سەر دوژمنە بەدفەڕەكانيدا.

من هاوڵاتی م .... چوار كوڕی شووبراكەم لە خزمەتی سەربازی دا بـوون لـە كەرتی باشووردا. لە سەر بانگەشەی لێبووردنی گشتيی ئێوە، لە دهۆك خۆيـان دابـوو بە دەستەوەو لەو كاتەوە ئيتر ئێمە هيچ شتێك لە بارەی چارەنووسيانەوە نازانين.

گەورەی بەڕێزو سەركەوتووم، تكام وايە منەتبارم بكەيتو زانيارييەكم لە سـەر چارەنووسيان بدەيتێ، چونكە ئەو كەسەی لە دەرگای دادپەرستيی ئێوە بدات، دەرگـا لە سەر بۆنو بەرامێكی خۆشی دلۆڤانيی ئێوە دەكرێتەوە".

ئەوجا سكاڵانامەكە لە دامێنيەوە پەنجەمۆری ئافرەتەكەی خراوەتە سەر.

---

[8] چاوپێكەوتنی ميدڵ ئيست ووۆچ، هەولێر،7 ی تەمووزی 1992. زانياريی زياتر لـە سـەر ئـەم مەسـەلەيە لـە چاوپێكەوتنەكانی تردا هەيە لە گەڵ دانيشتوانی جارانی ئەم گوندەدا.

لە بەر ئەوەی کێشەکە پەیوەندیی بە سەربازی هەڵاتوو و موتەخەلیفەوە هەبوو، دیوانی سەرۆکایەتی بەرەورووی *ئیستیخباراتی* عەسکەریی کردبۆوە. لەوە دەچێ *ئیستیخبارات* لێکۆڵینەوەیەکی ناوخۆی توندوتیژی لە سەر ئەم مەسەلەیە کردبێتو لە بنچینەشدا ئاگادار نەبووبێت لەوەی کە چی بە سەر ئەم چوار کەسەدا هاتووە. لە گەڵ ئەوەشدا کە بنکەی *ئیستیخباراتی* هەرێمی باکوور بە تووڕەییەوە ناڕەزایی دەربڕیوە بەرانبەر بە ناڕێکی ئیشو کاری ئۆفیسەکانی لە دهۆكو موسڵو لە یەکنەچوونی ڕاپۆرتەکانیان بەڵام ڕاستیە سەرەتاییەکانی مەسەلەکە بە خێرایی بڕیار دەدرێن.

وەك زانراوە چوار براکە لە 10 ی ئەیلوولی 1988دا لە ئەترووش خۆیان داوە بە دەست یەکەکانی سوپاوە، چوار ڕۆژ دوای دەرچوونی لێبووردنەکەو *ئیستیخباراتی* مووسڵ هیچ بەڵگەیەکی بە دەستەوە نەبووە کە ئەمانە "چەکیان لەگەڵ تێکدەران هەڵگرتبێت". پاشان لەوێوە گوێزراونەتەوە بۆ لای لیژنەی پێشوازیکردنی گەڕاوەکان لە دهۆك و لە قەڵای نزارکێ بەندکراون و ئەو کاتە باوکیان هەواڵەکەی زانیبوو. مووسڵ ڕاپۆرتی داوە کەوا گیراوەکانی دهۆك لە دواییدا کراونەتە دوو بەشەوە، بەشێکیان نێرراون بۆ قەڵای دارەمان، لە سەر ڕێگای نێوان ئاڵتوون کۆپریو کەرکوك، بەشەکەی تریشیان گوێزراونەتەوە بۆ تۆپزاوا. ئەمەش تاقە سەرچاوەیەکە باسی ئەم کەمپی سوپای میللییەی کردبێت بەکارهاتبێت بۆ بەندیەکانی ئەنفالی کۆتایی لە بادینانا.

لێرە بە دواوە بەدواداچوونەکە سارد دەبێتەوە. *ئیستیخباراتی* ناوچەی باکوور پیاوانی خۆی دەنێرێ بۆ کۆمەڵگای بەحرکە - جێژنیکان، بۆ ئەوەی چاویان بە خێزانەکە بکەوێت، بە هەمان شێوەش بۆ هەموو قەڵا سەربازیەکانی سەر ڕێگای کەرکووك - هەولێر، بەڵام ئەم سۆراخکردنە زانیاریی تازە نادا بە دەستەوە. نەقیبێکی ئیستیخبارات لە ڕاپۆرتێکدا سەرنجێك دەداتە بەڕێوەبەری *ئیستیخباراتی* ناوچەی باکوور، کەوا ئۆفیسی دهۆك ڕەنگە پتر یارمەتیدەر بێت لەم بوارەدا، ئەگەر حیزبی حوکمڕان لە سەری سووربێت. بە هەرحاڵ سێ ڕۆژ دواتر, لە 14 ی مارتی 1989دا، بەڕێوەبەری دهۆك ڕاپۆرتی کۆتایی بۆ بنکەی *ئیستیخبارات* ناردو تیایدا

نووسیبوی ئەم چوار کەسە "دراونەتە دەست لیژنەی پێشوازیی (گەڕاوەکان) لە پارێزگای دهۆك، کە ئەویش لای خۆیەوە داوێتیّ دەست فەرمانـدەیی مەکتـەبی باکوور لە پارێزگای تـەئمیم (کەرکووك). ئێمە لەوە زیاتر هیچ زانیارییەکمان لە بارەی چارەنووسیانەوە نیە"[9].

★ ★ ★

لە کاتێکدا کەوا *ئیستیخبارات* لە پشت پەردەوە کاری دەکرد، وا پێدەچوو *ئەمن*, کە دەسەڵاتێکی لە ئەندازە بەدەری هەبوو بە سەر ژیانی عێراقیەکاندا، نەزانێ بە دواچارەنووسی ئەوانەی لە ماوەی ئەنفالدا بێسەروشوێن کران یان بە پێی بڕیارە جۆراوجۆرەکانی لێبووردن لە ساڵانی 1988 و 1989دا خۆیان تەسلیمی دەسەڵاتداران دەکردەوە. بۆ نموونە, ئەرشیفی بارەگای *ئەمن* لە پارێزگای هەولێر پڕە لەو داواکاریانەی لە دەزگاکانی *ئەمنی* ناوچە جیاجیاکانەوە ناردبوویان و داوای زانیارییان دەکرد لە بارەی سەدان پیاو و ئافرەت و منداڵەوە کەوا کەسوکاریان وێڵ بوون بە دوای هەواڵیاندا[10]. لە دواییداو لە ئەنجامی ئەوەدا کە خەڵکەکە بەردەوام دەرگای دەزگاکانی *ئەمنی* دەسەڵاتداریان دەکوتاو عەودالی "بۆنی خۆشی بەزەیی" بوون، *ئەمن* فەرمانی دا گۆڕانکارییەك بکرێت لە جۆری وەڵامدانەوەیدا. نووسراوێکی دەسنووسی *ئەمن* ئەم سەرنجەی خوارەوەی دەربڕیوە: "لە 25 ی ئەیلوولی 1990دا بەڕێوەبەری بەڕێز ئەم بڕیارەی خوارەوەی دەرکردووە: بڕگەی (ئێمە هیچ زانیارییەکمان لە بارەی چارەنووسیانەوە نیە) جێی بڕگەی (ئەوانە لە سەردەمی عەمەلیاتی ئەنفالی سەرکەوتوودا گیراون و لە بەندیخانەدا ماونەتەوە)

---

[9] ئەم هاتوچۆی برووسکەو نووسراوانە، لە نێوان بارەگای *ئیستیخباراتی* گشتیو بارەگای *ئیستیخباراتی* ناوچەی باکوورو ئۆفیسەکانی دهۆك و مووسڵدا، لە 12 ی شوباتەوە بۆ 14 ی مارتی 1989 بەردەوام بووە. شیاوی باسە بڕیاری لێبووردنەکەی 6 ی ئەیلوول مەرجی ئەوەی دانابوو کە هەر کەسێ لە پاش 9 ی تشرینی یەکەم خۆی بدایە بە دەستەوە (ئەم کێشەیە ئێرە ناگرێتەوە)، دەبوو بنێررایە بۆ لای سوپاو لەوێشەوە بە دەسبەسەریی بدرایەتە دەست فەرماندەیی مەکتەبی باکوور.

[10] ئەو داواکاریانەی ئەمن کە لە لایەن میدڵ ئیست ووٚچەوە تاوتوێ کراون لە نێوان حوزێران و ئابی 1989دا دەرچوونو دەگەڕێنە دواوە بۆ گرتن و خۆبەدەستەوەدانی تا ئەنفالی دووەم لە نیسانی 1988دا.

بگرێتـەوە. مەبەسـت لەمـەش وردەکـاریی مامەڵـە کردنـە لـە گـەڵ ئەگـەری لـەم جۆرەدا"[11].

هەردوك *ئەمن و ئیستیخبارات* دەبوو بگەڕێنەوە بۆ دوایـن دەسـەڵاتی مەکتـەبی باکووری حیزبی بـەعس لە بـارەی ئەوانـەوە کە شـوێنیان بـزرە. بـۆ نموونـە, ئـەم بەڵگەیە لە نووسراوێکی *ئەمنی* هەولێردا دەردەکەوێ، کە ئەگـەر سـەرپێی تەماشـای بکـەیت بێبایـەخ دێتـە بەرچـاو. نووسـراوەکە لـە 26 ی ئـابی 1988دا دەرچـووەو کورتـە تێبینیـەکی ئاگادارکردنـەوەی داوەتـە *ئـەمنی* نـاو شـاری هـەولێر، کـەوا دوو ئـافرەت لـە لایـەن فەرمانـدەیی مەکتـەبی بـاکوورەوە گێڕراونەتـەوە (*بـۆ ئـەمن*)، چـوونکە دانیشـتووی ئـەو ناوچـانە نـین بـەر عەمـەلیاتی ئـەنفال کـەوتوون، بـەڵام هـەردوکیان دانیشـتووی پێشووی گونـدەکانی ناحیـەی تەقتـەق بـوون، کـەوا ئـەنفال گرتبوونیـەوەو یـەکێکیان پێشـتر لـە گـەڵ خێزانەکەیـدا نیشـتەجێی شـاری هـەولێرو ئەویتریش نیشـتەجێی کۆمـەڵگای قوشـتەپە بووبـوو و بـەم پێیـە نـەدەبوو "ئـەنفال بکرێن". بە پێچەوانەوە, دەبوو پرس بە فەرمانـدەیی مەکتـەبی بـاکوور بکرێـت بـۆ دوابڕیـاردان لـە سـەر هەرکەسـێکی دانیشـتووی ناوچـەیەك کـەوا بـەر ئـەنفال کەوتبێت[12].

★ ★ ★

بڕیاری ژمارە 160 لە 29 ی مارتی 1987دا ئەوەی ئاشکرا کردبوو کـەوا علی حسـن المجیـد دەسـەڵاتی تـەواوی ئەنجومـەنی سـەرکردایەتیی شۆڕشـی درابوویـە بـۆ

---

[11] یـاداشـتێکی نـاوخۆی دەسنووس لـە لایـەن "بەرپرسـی کاروبـاری سیاسـییەوە"، *ئـەمنی* هـەولێر، 18 ی تـشـرینی دووەمی 1990.

[12] نووسراوی ژمارە ش12809/2 "نهێنی" لە *ئەمنی* هەولێرەوە بۆ *ئەمنی* ناوشار، لـە 26 ی ئـابی 1988دا، ئەم بەڵگەنامەیەش وێنەیەکی باشی ئیجرائاتی کوڵکوموو شـیکەرەوەی ڕۆتینـی دەسـەڵاتی بـاڵاو لـۆجیکی ڕەق و وشکی ئەنفال دەخاتەڕوو. یەك بە یەکی گیراوەکان ڕوون‌و ئاشکرا حاڵەت بـە حاڵـەت هەڵدەسـەنگێنران پـێش ئەوەی بڕیار لە سەر چارەنووسیان بدەن. هەرچەندە تێبینی ئەوە دەکرێ کـە یـەکێك لـەم دوو ئافرەتـە " لـە ڕووی سیاسییەوە سەربەخۆ بووە" و ئەویتریشیان "کابانی ماڵ" بووە، بەڵام ئەمانە ڕزگاری نـەکردوون، بـەڵکو شوێنی نیشتەجێبوونیان بوو بە هۆی ئەوە. پێدەچێت ئەمە کلیلی لۆجیکی سەرانسەر عەمەلیاتی ئەنفال بووبێت.

www.dengekan.com

یەکخستنی هەوڵەکانی تەواوی هەرەمی دەوڵەت و دەزگا حیزبیەکان، سەربازیو مەدەنیو ئەمنی، ئەوانەی کەوا دەوریان هەبوو لە ئەنفالدا، (بڕوانە پاشکۆی B، لاپەڕە 441-444). هەروەها وەك بەڵگەنامە گیراوەکانی عێراق و شایەتیی دەربازبووان دەریدەخەن، ئۆرگانی حیزبی بەعس بووە لە باکوور، بە سەرۆکایەتیی ئەلەجید کەوا دەستیان هەبووە لە بڕیاردان لە سەر چارەنووسی هەرکەسێك کە لە کاتی ئەنفالدا گیرابێت.

گەلێ گرێکوێرەو شتی نادیارو نەزانراو دەربارەی ئەنفال ماونەتەوە، کە هەندێکیان ڕەنگە لێکۆڵینەوەی پاشەڕۆژی بەڵگەنامە عێراقیە گیراوەکان وەڵامی بدەنەوە[13]. ناسینەوەی ئەو کەسانەی جلوبەرگی نیزامییان پۆشیبوو و تیمەکانی گوللەباران کردنی ئەنفالیان پێکهێنابوو ڕەنگە هەر بە نهێنی بمێنێتەوە، ئایا ئەمانە *ئەمن* بوون؟ گاردی کۆماری بوون؟ یان ئەوانە، کە بە زۆریی ڕێی تێدەچێت، "هەڤاڵانی"حیزبی بەعس خۆی بوون[14]؟ باشە بۆچی ژن و منداڵ تەنها لە چەند ناوچەیەکی دیاریکراودا کوژران؟ تۆ بڵێیی ئیعدامکردنیان لە ئەنجامی شەڕو بەرگرییەوە بووبێت، یان پێوەری تر بەکارهاتبێت؟ ئایا گۆڕی هەموو ئەو کوژراوانە لە کوێن و لاشەی چەند کەسیان لەخۆ گرتووە؟ وەڵامەکەی بە گوێرەی ئەقڵ لە پەنجا هەزار کەمتر نیەو لەوانەیە دوو ئەوەندەی ئەو ژمارەیەش بێت. کاتێ کە سەرکردەکانی کورد دوای ڕاپەڕینی ساڵی 1991 لە گەڵ کاربەدەستانی حوکوومەتی عێراقدا کۆبوونەوە، پرسیاری کوژراوانی ئەنفالیان خستە بەردەمیان و باسی

---

[13] لە کاتی بلاَوکردنەوەی ئەم ڕاپۆرتەدا میدلٚ ئیست ووٚچ تەنها ڕێژەیەکی کەمی ئەو بەڵگەنامە عێراقیانەی تاوتویٚ کردبوو، کە یەکێتی نیشتمانیی کوردستان دەستی بە سەریاندا گرتبوو. ئەنجامی بەردەوامیی پشکنین و لێکۆڵینەوەیMEW لە سەر ئەم کەرەستە نائاساییو دەگمەنانە بە دووروودرێژیی لە ڕاپۆرتەکانی داهاتوودا بلاَودەکرێتەوە.

[14] ئەم ئەنجامەی کە بە تەواوی ساغ نەبووەتەوە دوو فاکتەر پشتگیریی دەکەن، یەکەم: ملکەچیی *ئەمن و ئیستیخبارات*و دەزگاکانی تر بۆ حیزبی بەعس لە هەموو ڕوویەکی پەلاماری ئەنفالەوە، دووەم: بەردەوام ئاماژەکردنی بڕیارەکانی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش و بەڵگەنامەکانی تر بۆ حیزبی بەعس وەك دەزگایەکی بەرپرس لە ئیعدامکردنی سەربازە هەڵاتوو و موتەخەلیفەکاندا، کەوا گوزارشێك بوون بە واقیع وەك ئێمە دەمانبینی بووبوونە ویردی سەرزاری هەموو ئەو کەسانەی لە "ناوچە قەدەغەکراوەکانی" دێهاتی کوردنشیندا دەژیان.

ژمارەی سەدو هەشتاو دوو هەزاریان کردبوو، کە مەزەندەیەکی هاکەزاییەو پشتی بە ژمارەی گوندە وێرانکراوەکان بەستبوو، بەڵام وەك باسدەکەن علی حسن المجید بەوپەڕی تووڕەییەوە هەڵسابووە سەر پێ، کاتێ گفتوگۆکە هاتبووە سەر ئەم بابەتەو پرسیاری کردبوو "ئەم ژمارە قەبەو پف هەڵدراوی سەدو هەشتاو دوو هەزارە چیە؟ ئەو ژمارەیە هەرگیز لە سەد هەزار تێناپەڕێت"، وەك ئەمە بە شێوەیەك لە شێوەکان ئەو دەردو مەینەتیە سووك بکات کە خۆیو داروودەستەکەی بە سەر کوردی عێراقیاندا هێنا[15].

ناسنامەی بکوژان و ئەژماری وردو ڕێکوپێکی قوربانیەکان ڕەنگە قەت نەزانرێ، یان هیچ نەبێ تا ئەو کاتەی دۆسیەو فایلەکان لە بەغدا دەکرێنەوە، بەڵام لە وەڵامی ئەم پرسیارانەدا کە هەردەم قوتدەبنەوە دەکرێ بڵێین کەوا گومان لەوەدا نیە مەکتەبی باکووری حیزبی بەعسی حوکمڕان هاوشان لە گەڵ سەرکردایەتیەکەیدا، کەوا تاهیر تۆفیقی ئەندامی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش سەرۆکی بوو، لە سەرەتاوە تا کۆتایی بەرپرس بوون لە پرۆسەی ئەنفال. علی حسن المجیدیش واتە "عەلی ئەنفال" و "عەلی کیمیایی" وەزیری بەرگریی ئێستای عێراق*، فەرمانی پێویستی دابووە بکوژان.

ئەلمەجید لە کانوونی دووەمی 1989دا کاتێ کە لە بارەی پرۆسەی ئەنفالەوە لە گەڵ بەرپرسانی ناوبراوی مەکتەبی باکووردا دەدوێ، بە قسەکانیدا دیارە داکۆکی لە خۆی دەکات "چۆن دەبوو قەناعەتمان پێبکردنایە کەوا کێشەی کورد چارەسەر دەکەین و تێکدەرانیش لەناودەبەین؟" ئەو ئەم پرسیارەی لێدەکردن و ئاماژەی بۆ ترس و دڵەڕاوکێی ئەفسەرە پایە بەرزەکانی سوپا دەکرد سەبارەت بە

---

[15] ئەم سەرنج و تێبینیە لە لایەن ئەو لێپرسراوە کوردانەوە دراونەتە میدڵ ئیست ووچ، کەوا لە کۆبوونەوەکەدا ئامادەبوون و وادیارە لە ژمارەیەك ڕاپۆرتی ڕاگەیاندن و ڕۆژنامەگەریدا بلاوکراوەتەوە، بڕوانە مکیە ("ئەنفال" گۆڤاری هارپەر، مایسی 1992، لاپەڕە58 ـ 59).
Makiya (“The Anfal” Harper’s Magazine, May, 1992).

* مەبەست ساڵی 1993یە کە ئەم کتێبەی تێدا بلاوکراوەتەوە ـ و.

www.dengekan.com

عەمەلیاتی ئەنفال. پاشان لە سەری دەڕواو دەڵێ چیمان لەو خەڵکە مەدەنیە لە ژمارە نەهاتووە بکردایە کە گیرابوون؟ ئەلەجید دەپرسی: "ئایا دەکرا هەروا بە باشی بیانهێڵمەوە؟ ئەی کەواتە دەبوو چی لەم بزنانە بکەم؟ ئاگام لێیان بێت، خزمەتیان بکەم؟ نەخێر، بەڵکو بە بلدۆزەر دەیانکەمە ژێر خۆڵەوە" و جا لە ڕاستیشدا هەر وایکرد.

پــــــاشکۆی A

نەوارەکانی علی حسن المجید

ئەمانەی خوارەوە چەند تێبینییەکی هەڵبژاردەی علی حسن المجیدی سکرتێری گشتیی مەکتەبی باکووری حیزبی بەعسە، لە ژمارەیەك کۆبوونەوەی لەگەڵ کاربەدەستانی پایە بەرزی حیزبی بەعسدا, ساڵانی 1988و 1989. نەوار (یان شریت, کاسێت)ی زیاد لە دە دوانزەیەکی ئەم کۆبوونەوانە لە نێو دامودەزگاکانی حوکوومەتی عێراقوماڵەکەی ئەلەجیدا لە کەرکووك, لە کاتی ڕاپەڕینە سەرنەکەوتووەکەی کورددا، لە مارتی 1991دا دۆزرانەوە.

1ـ کۆبوونەوە لەگەڵ ئەندامانی مەکتەبی باکوورو پارێزگارەکانی ناوچەی ئۆتۆنۆمیی کوردستانی عێراق لە 15 ی نیسانی 1988دا.

هاوینی داهاتوو نابێ هیچ گوندێك لێرەو لەوێ مابێتەوە، کۆمەڵگاکانی لێبەدەر. دەبێ ڕێك وەکو مریشکە بەکرێ لێبێت کاتێ جووجکەکان دەخاتە ژێر باڵیەوە. ئێمە دەبێ ئەو خەڵکە بخەینە کۆمەڵگاکانەوەو چاویشمان لەسەریان بێت. چیتر نایەڵین لە گوندەکاندا بژینو تێکدەران بتوانن سەریان لێبدەن. کۆچکردن لە

گوندەوە بۆ شار كارێكی پێویستە لە باكووری عێراقدا. لـە ئێستا بـەدواوە مـن ئـارد, شەكر, نـەوت, ئـاو, كارەبا نـادەم بـەو گوندنشینانەی لـەوێ بـژین. بـا لـە مـن نزیـك ببنەوەو گوێم لێبگرن, منیش بتوانم ئەو شتانەیان بۆ باس بكەم كە بـڕوام پێیانـەو پێویسـتن بـۆ ئایـدیۆلۆجیو فێركـردنو حوكمـدانی دروسـت لـە سـەر مەسـەلەكان. بۆچی ڕێگەیان بـدەم لـەوێ وەك كـەر بـژینو هـیچ شـتێك نـەزانن؟ بـۆ گـەنم؟ مـن گەنمی ئەوانم ناوێ. ئێمە ئەوە بیست ساڵە گەنم لە دەرەوە دەهێنین، بـا پێـنج سـاڵی تریشی لە سەر بێ.

من ئەو ناوچە گەورەو بەرینانە قەدەغە دەكەمو نایەڵم كەسیان تێـدا بمێنێـت. گوایە چیە ئەگەر ئێمە تەوای ئەو حەوزە قەدەغە بكەین، لە قەرەداخەوە بۆ كفـری بۆ دیالە بۆ دەربەندیخان بۆ سلێمانی؟ ئاخر ئەم حەوزە كوێی چاكە؟ ئێمە تا ئێسـتا چیمان لێدەستكەوتووە؟ ئێوە تێفكرێن چەندمان خەرج كردووەو لە دەستمان چووە لە سەر ئەم ناوچانە. لە ناو ئـەو خەڵكەدا چـەند هـاوڵاتی بـاش هـەنو چەندیشیان خراپ تێدایە؟

باشە چ شتێك هەڵە بوو؟ چی ڕوویدا؟ سی، بیست، بیستو پێـنج سـاڵ چالاكیی تێكدەر . بیری لێبكەنەوە ئێمە چەند شەهیدمان داوە!.... ئێستا وایلێهاتووە تۆ هـیچ كاتێ ناتوانی لە كەركووكەوە بچی بۆ هەولێر بێ ئۆتـۆمبیلێكی زرێپـۆش. سەرانسـەر ئەم حەوزە لە كۆیسنجقەوە بۆ ئێرە (كەركووك).... من چۆڵی دەكەم. من تـا گـوێرو مووسڵ چۆڵی دەكەم. یەك مرۆڤی تێدا نامێنێ تەنها ڕێگاوبانە سەرەكیەكان نەبێت. تا پێـنج سـاڵی تـر نایـەڵم یـەك بنیـادەم پـێ بخاتـە ئـەوێوە. مـن كشـتوكاڵیانم نـاوێ، تەماتەم ناوێ، بامیۆ خەیارم ناوێ. ئێمە ئەگەر بەم شـێوەیە كـار نەكـەین چالاكیی تێكـدەران هـەرگیز كۆتـایی نایـەت، تـا یـەك ملیـۆن سـاڵی تـریش. ئەمـە هـەموو تێبینیـەكانی مـن بـوو. پشـت بـە خـوا ئێمـە زۆر بـە زوویـی لـەناویان دەبـەین, لـە ئێستاوە مانگێك زیاتر ناباتو لە هاویندا هیچ شتێك نەماوەتەوە.

2ـ کۆبوونــەوە لەگــەڵ ئەنــدامانی مەکتــەبی بــاکوورو بەرپرســانی بارەگاکــانی حیزبــی بــەعس لــە پارێزگاکــانی بــاکووردا‌ز نەوارەکــە بــەرواری 26 ی مایســی 1988 ی لە سەرە، بەڵام بە پێی قسـەکانو بـەراوردکاری لەوەدەچـێ هـی سـاڵی 1987 بێت.

(وەڵامدانەوەی پرسیارێك لە بارەی سەرکەوتنی پەلاماری ڕاگواستنەوە)

ڕاسـتێکەی ئـەوەی ئێمـە ئـەنجاممان داوە شـتێکە کـەوا حیـزبو سـەرکردایەتی هـەرگیز نـەیانتوانی بیکـەن تـا سـاڵی 1987. بەشـێك لەمـە لـە سـایەی یارمـەتیو پشـتیوانی خـواوە بـوو, هیچـی تـر نـەبووە. بـە پێچەوانەوە ئەگـەر ئێـوە تـەنها بـەو هێزانەی سوپا, کە بەشداری پەلامارەکە بوون, کارەکەتان ئەنجام بدایە ئـەوە زەرەرو زیانێکی زۆرترتان دەبوو لەوەی کە ئێمە بوومان. بیری لێبکەنەوە لە کارێکی ئاوهادا چەندمان شەهیدو زیانی قورس دەبوو!

باشـە چـی ڕوویـداوە؟ ئـا ئەمانـەن تێکـدەران؟ ئـا ئەمانـەن ئـەو کەسـانەی ئێـوە لێیان دەترسان؟ ئەمە باری ڕاستەقینەی تێکدەرانەو ئێوەش ئەم هـەموو کەرەسـتەو توانایـەتان هەیـە. ئـەوان نـەیانتوانی بـەرەنگارتان ببنـەوە. کـاتی خـۆی بـەرەنگاری فیرقەیەکیش دەبوونەوە بە چەند ڕەشاشێکی کەمەوە. بەڵام ئەمجارە تەنها بە تـۆپی سووك لە دوورەوە تۆپبارانیان دەکردین.

لەو دەمەدا کە من هاتم هەندێکتان لێرە کارتـان دەکـرد. مـن زۆر پەرۆشـی ئـەم کارە بوومو ئێوەش ڕەنگە لە دڵی خۆتاندا وتبێتتـان "چاکە، کـەمێك چاوەڕوان بـە! کـەمێك چـاوەڕوان بـە! ئـەو کەسـانەی پـێش تـۆ لێـرە بـوون هـەمان شـتیان دەوتو دوایـیش هیچـیان نـەکرد!". ئێـوە هـەر دەبـێ کارێـك بکـەن, ئەمـە چـەند سـاڵەو تێکـدەران هـەرماون، لـە کاتێکـدا کـە ئێمـە ئـەم سـوپا گـەورەو بێشـومارەمان هەیـە! سـوێندم بـە خـوا کارەکـە وەك پێویسـت بەڕێوەنەچووە. تـەواوی هێزەکـانی سـوپای عێراق نەیانتوانی ئەوە بکەن کە ئێمە کردمان، چوونکە ئەمـە (واتـە ڕاگواسـتن) لـە ناخەوە ئازاریان دەدا، ئەمە دەیانکوژێ.

(لێرەدا دەنگێك كە بە ئەبو محەمەد هاتە ناساندن بەرزبۆوەو وتی: تەنها خوا دەتوانێ لە تۆ زیاتر بكات، دەنا تۆ دەتوانیت هەموو شتێك بكەیت. ئەمە حیزبی بەعسەو دەتوانێ هەموو شت بكات).

تێكدەران تەماشای فەرمان و ڕاسپاردەكان دەكەن. فەرمانەكان ئەو گوڕو هێزەیان تێدانیە. ئەوانی پێشوو سەد ئەوەندە بەهێزتر بوون، بەڵام لەگەڵ قەناعەتو بڕوای ئەوانەدا كە جێبەجێیان دەكرد یەكیان نەدەگرتەوە. ئێستا ئەو بڕوایە هەیە. ئێمە وتمان لەو بەروارەدا دەست دەكەین بە جێبەجێ كردنی پەلاماری ڕاگواستنو بە پشتیوانی خوا لە هەموو شوێنێك كردمان. لە هەمان ڕۆژدا (لە 1987دا) ئەوان بۆ تۆڵەكردنەوە قەرەداخیان گرت.

جەلال تاڵەبانی داوای لێكردم كەناڵێكی پەیوەندیی تایبەتیی لەگەڵدا بكەمەوە. ئەو ئێوارەیە من چووم بۆ سلێمانیو بەچەكو كەرەستەی تایبەت لێمدان[1]. ئەوە وەڵامی من بوو, ئەوجا ئێمە هەر بەردەوام بووین لە سەر ڕاگوێزان. من بە *موستەشارەكانم* ڕاگەیاند كەوا ڕەنگە بڵێن ئێمە گوندەكانی خۆمان خۆش گەرەكەو نامانەوێ بەجێیان بێڵین. وتم, من ناتوانم لە گوندەكەت بگەڕێم* لە شوێنی خۆی بمێنێ، چوونكە بە چەكی كیمیایی لێیدەدەمو ئەو كاتە خۆتو خێزانت تیادەچن, دەبێ هەر ئێستا جێیبێڵیت. چوونكە من ناتوانم لە هەمان ڕۆژدا پێت بڵێم دەمەوێت بە چەكی كیمیایی هێرش بكەم. من هەر هەموویان بە چەكی كیمیایی تاقبڕ دەكەم! بزانم كێ قسە دەكات؟ كۆمەڵی نێودەوڵەتی؟ لە كۆمەڵی نێودەوڵەتی بەمو لەوانەش گوێیان لێدەگرن! .

تەنانەت ئەگەر شەڕ لەگەڵ ئێرانیشدا بوەستێو ئێرانیەكان لە تەواوی ئەو شوێنانە بكشێنەوە كە داگیریان كردووە، من هەر دانوستان لەگەڵ ئەودا ناكەم (واتە تاڵەبانی)و ڕاگواستن ناوەستێنم.

---

[1] ئەمە لەوانەیە ئاماژە كردن بێت بۆ پەلامارە كیمیاییەكەی نیسانی 1987 بۆ سەر بنكەو بارەگاكانی PUK لە دۆڵی جافەتیدا.

* لێرەدا لە گەڵ تاك دەدوێو مەبەستی كۆیە. ئەمەش لە ئاخاوتنی میللیی زمانی عەرەبیدا باوە ـ و.

www.dengekan.com

ئەمە نیازی منەو دەمەوێ بە چاکی ئاگاداری بن. هەر کاتێکیش لە ڕاگواستن بووینەوە لە هەموو شوێنێك دەست دەکەین بە پەلاماردانیانو بە پێی نەخشەو پلانێکی داڕێژراوی سەربازی پێگەو سەنگەرەکانیان دەکوتین. لەو هێرشانەدا سێ یەك یان نیوەی ئەو شوێنانە دەگێڕینەوە کە لە ژێر دەسەلاتیاندایە. ئەگەر توانیمان دوو لە سەر سێی شوێنەکانیان لێبگرینەوە ئەوە لە قوژبنێکی بچووکدا گەمارۆیان دەدەینو بە چەکی کیمیایی لێیاندەدەین. من تەنها ڕۆژێك بە کیمیایی لێیاننادەم، بەڵکو بەردەوام ماوەی پانزە ڕۆژ بە چەکی کیمیایی دەیانکوتم. دوای ئەوە ڕایدەگەیەنم کە هەر کەسێك دەیەوێ بە چەکەکەیەوە خۆی بداتە دەستەوە ڕێگەی پێدەدرێت. ئەوکاتە من یەك ملیۆن لەم پارچە کاغەزانە چاپ دەکەمو لە باکووردا بە کوردی, سۆرانی, بادینانی, عەرەبی بڵاویدەکەمەوە. من نالێم ئەمە لە لایەن حوکومەتی عێراقەوەیەو نایەڵم حوکوومەت تێکەڵی کارەکە ببێت. من دەڵێم ئەمە لێرەوەیە (واتە مەکتەبی باکوور). جا ئەوی حەز دەکا بگەڕێتەوە بەخێربێتەوە، ئەوانی نەگەڕانەوە دیسانەوە بە کیمیایی تازەی لەناوبەر پەلامار دەدرێنەوە. من ناوی کیمیایی نابەم چوونکە ئەوە زانیاریی پۆلێنکراوە. بەڵام دەڵێم بە چەکی کوشندەی نوێ داتاندەڕزێنم. بەمجۆرە هەڕەشەیان لێدەکەمو هانیاندەدەم خۆ بە دەستەوە بدەن. ئەوسا دەبینن, کە هەموو ئۆتۆمبیلەکانی خوا خۆیشی بەشی ئەوە نەکات هەموویان هەڵبگرێت. من لەو باوەڕەدام و وایبۆدەچم کە ئەوانە بۆڕدەدرێنو دەبەزن. سوێند دەخۆمو دڵنیام لەوەی کە دەیانبەزێنین.

بە هەڤاڵە پسپۆڕەکانم وتووە کە چەند دەستەیەکی گەریلام لە ئەورووپاوە پێویستە بۆ کوشتنی هەر کامێك لەوانە (واتە لە تێکدەران) کە دەیانبینن. بە پشتیوانی خوا ئەوەش دەکەم. دەیانبەزێنمو تا ئێران لە دوایان نابمەوەو ئەوجا بە موجاهیدین دەڵێم لەوێش هێرشیان بکەنە سەر[2].

---

[2] موجاهیدینی خەڵقی ئێران پاش دەرکردنیان لە فەرەنسا لە ساڵی 1986دا، لە عێراق نیشتەجێ بوونو هاتنە ژێر باڵی حیزبی بەعسەوە.

3. کۆبوونەوە لە گەڵ لێپرسراوانی ناونەبراودا، 1 ی ئابی 1988

هەر عەرەبێك ڕەگەزی خۆی دەگۆڕێ بۆ کورد، بۆ ئەوە دەیکات کە خۆی لە خزمەتی سەربازی بدزێتەوە. ئەمە کێشەیەکی گەورەیە. ئێمە چی بکەین لەوە؟.... باشە بۆ مووسڵ (واتە پارێزگای مووسڵ) بە کورد تۆماریان دەکات؟ ئێمە داوامان لێکردوون هەموو ئەو کوردانەی لەوێ دەژین بیانهێنن بۆ چیاکان بۆ ئەوەی وەك بزن بژین. داکیان بگێن! بۆچی خۆتان جەنجاڵو شپرزە کردووە بەمانەوە؟

ئێمە لە مووسڵ دەرمان کردن بێ هیچ قەرەبوو کردنەوەیەك خانووەکانمان تەختکردن و وتمان ئادەی بڕۆن! خێراکەن داکێشن! بەڵام ئەوانەی ئێستا جەنگاوەرن لە سەرەتاوە پێیان دەڵێین کەوا دەبێ لە کۆمەڵگاکاندا نیشتەجێ ببن، پاشان پێیان ڕادەگەیەنین بڕۆن بۆ ناوچەی ئۆتۆنۆمی. بێ ئەوەی هیچ قسەو بێنەوبەرەیەکیان لەگەڵ بکەین، بەڵێننامەکەیان بۆ دەخوێنمەوەو ئەوانیش دەبێ ئیمزای بکەن. پاشان لە هەر شوێنێ ببینم (نەوارەکە لێرەدا ڕوون نیە)، سەریان پاندەکەمەوە، ئەم سەگانە هەر دەبێ سەریان پانبکەینەوە. ئێمە بەڵێننامەکەیان بۆ دەخوێنینەوە: من کە لە خوارەوە ئیمزام کردووە قایلم بەوەی کە لە ناوچەی ئۆتۆنۆمیدا بژیم و جێگیر بم، بە پێچەوانەوە ئامادەم هەموو جۆرە سزایەك، بە سزای ئیعدامیشەوە قوبووڵ بکەم. ئەوجا بەڵێننامەکە دەخەمە گیرفانم و بە بەڕێوەبەری *ئەمن* دەڵێم لێگەڕێ بۆ هەرکوێ دەڕوا با بڕوا. پاش ماوەیەك دەپرسم لە کوێیە؟ پێم دەڵێن ئەوەتا لێرە، لێپرسراوی حیزب دەبێ بۆم بنووسێو بڵێ ئەم خەڵکانەی خوارەوە لە فلانە شوێن دەژین. منیش دەسبەجێ دەڵێم ئادەی بیکوژن و وەك خەیار لەتی کەن.

دەتانەوێ دانیشتوانی عەرەب بەم خەڵکە خوێڕیو هیچوپووچانە زیاد بکەن؟..... پێویستە ناوچەکەتان (واتە مووسڵ) بکەینە عەرەب، بەڵام عەرەبی ڕاستەقینە نەك یەزیدی کە ئەمڕۆ دەڵێن کوردین و بۆ سبەینێ دەڵێن عەرەب.

ئێمە لە سەرەتاوە چاومان لە خەڵکی یەزیدی پۆشی، بچنە لای *جاش**، بۆ ئەوەی نەهێڵین تێکدەران زیاد بکەن، بێجگە لەمە ئیتر یەزیدی بە کەڵکی چی دێن؟ بێگومان بە کەڵکی هیچ نایەن.

4ـ کۆبوونەوەی مەکتەبی باکوور بۆ پێداچوونەوەی پەلامارەکانی ساڵانی 1987 و 1988. نەوارەکە بەرواری لە سەر نیە، بەڵام لە ناو کۆمەڵێکدایە بە بەرواری 21 و 22ی کانوونی دووەمی 1989.

ترسناکترین قۆناخی هەڕەشەکردن لە عێراق, لە نێوان ئابی 1987 و نیسانی 1988دا بوو. بارودۆخێکی زۆر خەتەرناك بوو, ئێمە لە 18 ی شوباتەوە تا 4 ی ئەیلوولی 1988 لە بەرەی سەربازیدا کارێکی جیددیمان دەستپێکردبوو. تەواوی فەرماندە یەك لە دوای یەکەکانی فەیلەقی یەك و فەیلەقی پێنج: فەریق نزار (الخزرجی) و سوڵتان هاشمی فەیلەقی یەك و گالع الدوری و شەهید محمد الحدیپیو نعمە فارس و ئەیادی فەیلەقی پێنج... هەموو ئەو پیاوانەی کە ناوم هێنان لەو فەرماندانەن کەوا لە پلەی مولازمیەوە لە باکووری عێراقدا خزمەتیان کردووە. یەکەم کەس لە ناو ئەمانەدا کە هاتبێتە ناو حیزبی بەعسەوە گالع الدوری بوو.

کاتێ کە بڕیارمان دا گوندەکان بڕووخێنین و کۆیان بکەینەوەو هێڵی جیاکەرەوەمان بۆ کێشا (ئەوەی کە بە هێڵی سوور ناو دەبرێت) لە نێوان ئێمەو تێکدەراندا، یەکەم کەس کە دوودڵیو گومانی بۆ من دەربڕی لە بەردەم سەرۆکدا گالع الدوری بوو. یەکەم کەس کە ئاگاداری کردمەوە گالع الدوری بوو، تا ئەمڕۆش کاریگەریی گالع بە ئاشکرا دیارە. هەموو ئەو گوندانەی نەڕووخاند کە من داوام لێکردبوو. بە لای خۆشیەوە کۆنترین ئەندامی حیزبی بەعسە ، ئەی کەوابوو دەبێ خەڵکی تر چۆن بن؟ چۆن قەناعەتمان پێبکردنایە کە کێشەی کورد چارەسەر دەکەین و تێکدەرانیش لەناودەبەین؟

---

* باوەڕ ناکەم علی حسن المجید لێرەدا وشەی جاشی بەکارهێنابێت، بەڵکو زیاتر پێدەچێت وتبێتی جەنگاوەری فەوجەکانی بەرگریی نیشتمانی، چونکە لە دەقەکەدا زۆر وشەی جاش بەکارهاتووە و پێم وایە لێرە بە سەریاندا تێپەڕیبێت و لە دەمی ئەو کابرایەشەوە هەر جاشیان نووسیبێت ـ و.

بـەمجۆرە بـە تەلـەفزیۆن کەوتینـە پیشـاندانی (ئـەو تێکدەرانـەی) خۆیـان بـە دەسـتەوە دابـوو، بـۆ ئـەم فەرمانـدە پایەبەرزانـە. باشـە دەکـرا مـن ئەمانـە هـەروا بەسەلامەتی بهێڵمەوە؟ ئەی کەواتە چیم لـەم بزنانـە بکردایـە؟ مـن پـەیامێکم لـەو پیاوە مەزنەوە، لە باوکەوە (واتە سەدام حوسێن) پێگەیشت و پێمڕادەگەیەنێ چاوت لە خێزانی تێکدەرانەوە بێت و ئەمەو ئەوە. فەرماندەی گشتیی ئەمـەی بـۆ نـاردووم و منیش نامەکەم خستە سەرسەرم[3]. بەڵام چاوم لەمانـەوە بێت؟ نـەخێر، مـن بـە بلدۆزەر دەیانکەمە ژێر خۆڵەوە. پاشان داوای نـاوی هـەموو گیراوەکـانم لێدەکـەن بـۆ بڵاوکردنـەوەیان، منـیش وتم: "باشـە ئێـوە قەناعـەتتان نیـە بـەوەی کـەوا لـە سـەر تەلەفزیۆن بینیوتـانن و لـە ڕۆژنامـەدا خوێندووتانـەوە؟" ئـەی مـن ئـەم خەڵکـە لـە ژماردن نەهاتووە لە کوێ دابنێم؟ بۆیە کەوتمە دابەشکردنیان بە سەر پارێزگاکانـدا، ئەوکاتەش دەبوو بلدۆزەرەکان بەملاو بەولادا بڵاوە پێبکەم[4]....

5 ـ کۆبوونەوەی بەخێرهاتنی حسن علی العـامری، کـە لـەجێی ئـەو بووبـوو بـە سکرتێری گشتیی مەکتەبی باکوور، 15 ی نیسانی 1989.

حەزدەکەم پێ لەوە بنـێم کـە مـن کەسـێکی گونجاو نـیم و گونجـاویش نـابم بـۆ بارودۆخی جێگیری ئێستا لە باکووردا.. هـەڤاڵ حەسـەن عـەلی کەسـێکی گونجاوە بـۆ ئەم بارودۆخە چەسپیوە ئارامەی ئێستا. من ئامادەم بگەڕێمەوەو هەرشتێك ئێوە بـە پێویسـتی دەزانـن بیکـەم، بۆیـە حـەز دەکـەم هـەر بـە ئەنـدامی مەکتـەبی بـاکوور بمێنمەوە. هیوادارم هەڤالانی باکوور داوا لە هەڤاڵ حەسەن عـەلی نەکـەن ئیجرائـاتی

---

[3] ماناکەی لەبڕگە عەرەبیەکەدا وا دەگەیەنێ کەوا ئەلمەجید هەمیشـە ویسـت و خواسـتی سـەدام حوسێنی بەلاوە مەبەست بووە، بەڵام لەم حاڵەتەدا وەك بە قسەکانیدا دیارە داکۆکی لە خۆی دەکاو دەڵێ وانەبووە.

[4] نەوارەکە لەم شوێنەدا لە ناوەڕاستی ڕستەکەدا بچڕاوە.

www.dengekan.com

ئیداریو هەندێ شت بكات كە ناتوانێو دەرەقەتیان نایەت، چوونكە قۆناخەكە تەواوبوو. لەمەودوا ڕێگە نادرێ ئەندامێكی سەركردایەتیی دەسەڵاتی بە سەر سوپادا هەبێت، لەبەر ئەوەی بارودۆخی نائاسایی بەسەرچوو. ئەم دەسەڵاتانە لە هەڤاڵ حەسەن عەلی نەسەندراوەتەوە لە بەر ئەوەی ئەو لە ئاستی ئەرك و فەرمانەكەدا نیە، بەڵكو لە بەر ئەوەیە كەوا قۆناخەكە ئێستا تەواوبووە.

لە یەكەم كۆبوونەوەم, لە نیسانی 1987دا, لە گەڵ فەرماندەی فەیلەقەكانی سوپا، بەڕێوەبەرانی *ئەمن* و پۆلیس، پارێزگارەكان و لێپرسراوانی حیزبی بەعس، بڕیارمان دا تەواوی خەڵكی دێهات ڕابگوێزین بۆ بڕكردنی تێكدەران. كارەكەمان بە دوو قۆناخ جێبەجێ كرد، یەكەم قۆناخ لە 21 ی نیسان دەستی پێكردو تا 21 ی مایسی خایاند، دووەم قۆناخ لە 21 ی مایسەوە تا 21 ی حوزێران. لە 22 ی حوزەیران بە دواوە هەر كەسێك لەو ناوچانەدا بگیرایە دەبوو دەسبەجێ بكوژرایە بێ هیچ ڕاڕاییو دوودڵییەك بەپێی ئەو بڕیارو ڕاسپاردانەی تا ئێستاش لەكاردان.

لە كۆبوونەوەیەكماندا لەگەڵ سەرۆكەكانی ئەركانی سوپادا یەكێك لە باشترین فەرماندەكانمان داوای لێكردم مانگێك پەلامارەكە دوابخەم، وتم نەخێر، تەنانەت یەك ڕۆژیشی دوا ناخەم و لە ئێستاوە دروشمی ئێمە دەبێ ڕاماڵینی چالاكیی تێكدەر بێت. ئەمە ئامانجی ئێمەیە، ئەمە ئامانجی ئەم قۆناخەیە. هەركەسێك وا هەست دەكات توانای جێبەجێكردنی ئەم كارەی نیە با ئێستا پێم بڵی. یەكێك لە باشترین فەرماندەكان كە فەرماندەی فەیلەقی پێنجە، پێی باش نەبوو منیش لەداخا كەرەستەو توانای زیاترم لە فەیلەقی یەك خستە بەردەستی. ئەنجامیشی ئەوەبوو كە تێكدەران كۆتاییان هات، پاش ئەوەی لە سەدا چلی توانای عێراقیان پەككخستبوو.

كاتێ لێبووردنە گشتیەكەی ئەیلوولی 1988 ڕاگەیەنرا هێندەی نەمابوو ئەقڵم تێكبچێ، بەڵام وەك ئەندامێكی لێپرسراو لە حیزبدا وتم با وابێت. من دەمووت لەوانەیە ئێمە خەڵكی باشمان لێهەڵكەوێ لە ناویاندا (واتە لە ناو كورددا)، چوونكە ئەوانیش گەلی خۆمانن. بەڵام هەرگیز كەسمان نەدۆزیەوە، خۆ ئەگەر دەربارەی كوردە لێپرسراوە پایە بەرزەكان پرسیارم لێبكەن، كامیان باش و دڵسۆزن, من دەڵێم

تەنها هەردوو پارێزگارەکەی هەولێرو سلێمانی، بێجگە لەم دوانە کەسیان نە باش و نە دڵسۆزن. من گریانم دێ کاتێ شانۆگەرییەك یان فیلمێکی تراجیدی دەبینم، ڕۆژێکیان دەستم کرد بە گریان گریان کاتێ لە فیلمێکدا ئافرەتێکم بینی بزربووەو لە خێزانەکەی دابڕاوە. بەڵام حەز دەکەم پێتان بڵێم کەوا ئەوەی کردم کردم و دەبوو وامبکردایە، باوەڕناکەم ئێوە بتوانن لەوەی کە من کردم زیاتر بکەن.

حەز دەکەم لە بارەی دوو خاڵەوە قسە بکەم: یەکەم، بەعەرەبکردن و دووەم ئەو شوێنانەی هاوبەشن لە نێوان ناوچە عەرەبنشینەکان و ناوچەی ئۆتۆنۆمیدا. ئەو خاڵەی قسەی لە سەر دەکەین کەرکووکە. کاتێ من هاتم عەرەب و تورکمان لەسەدا پەنجاو یەکی سەرجەم دانیشتوانی کەرکووك زیاتر نەبوون[5]. وێڕای هەموو شتێك من شەست ملیۆن دینارم خەرج کردووە تا گەیشتووینەتە ئەم بارەی ئێستا. حاڵی حازر مەسەلەکە ڕوونەو بۆ زانیاریتان ئەو عەرەبانەی کە هێنراون بۆ کەرکووك ڕێژەکەیان بۆ لە سەدا شەستیش بەرزنەکردەوە. پاشان تەعلیماتمان دەرکردو نەمهێشت کورد لە کەرکووك، لەو نزیکانەو گوندەکانی دەوروبەریداو لە دەرەوەی ناوچەی ئۆتۆنۆمیدا کار بکەن..

کەرکووك تێکەڵەیەکی نەتەوەو ئاین و مەزهەبە. ئەو خەڵکانەی کەوا ئێمە لە 21 ی مایسەوە بۆ 21 ی حوزێران ڕامانگواستن، یەك کەسیان لە ناوچە قەدەغەکراوەکاندا نەبوون. بەڵام لە ژێر کۆنترۆڵی تێکدەراندا بوون، جا ئیتر هەواداری ئەوان بووبێتن یان دژیان.

---

[5] لێرەدا ڕوون نیە ئاخۆ ئەلمەجید مەبەستی تەنها شاری کەرکووکە یان پارێزگای کەرکووك بە گشتی.

پـــــــــــــاشکۆی B
جێیەجێکەرانی ئەنفال:
دەسنیشانێکی کەس و دەزگا سەرەکیەکان

- **ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش (ئە س ش):**

بـەرزترین دەسـەڵاتی ڕەسمیـە لـە عێراقـداو سـەرۆك سـەدام حوسـێن خـۆی سەرۆکایەتیی دەکات. لە کاتێکدا کە سـەدام خـۆی بـە شەخسـی سـەرەوکاریی لایەنـە عەمەلیاتیـەکانی ئـەنفالی دەکـرد لـە ڕێگـای دیـوانی سـەرۆکایەتیی کۆمـارەوە، بـەڵام دەسەڵاتی باڵای مامەڵـە کـردن لەگـەڵ کاروبـاری کورددا لـە نێـوان ساڵانی 1987 و 1989دا درابووە دەست علی حسن المجیدی ئامۆزای.

- **حیزبی بەعسی عەرەبیی سۆشیالیست:**

ئەنفال پرۆسەیەکی حیزبی بەعس بوو بە سەرپەرشتیی مەکتەبی باکووری حیزب. لە ڕووی ئیداریشەوە لەلایەن فەرماندەیی مەکتەبی باکوورو کۆمیتەی کاروباری باکووری سەر بە ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕشەوە ڕایی دەکرا. بە پێی بڕیاری ژمارە 160 ی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش لە 29 ی مارتی 1987دا، دەسەلاتێکی نائاسایی درا بە علی حسن المجیدی سکرتێری گشتیی مەکتەبی باکوور کەوا دەسەلاتی بە سەر سەرجەم دەزگاکانی دەوڵەتی، حیزبی، سەربازیو ئەمنیدا دەشکا. ئەو کەسەش کەوا لە گەڵ ئەلەجیددا لە سەر بڕیارەکانی فەرماندەیی مەکتەبی باکوور ئیمزای دەکرد گاهر توفیق العانی بوو، کە سکرتێری لیژنەی کاروباری باکووری سەر بە ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش بوو، جێگری سکرتێری گشتیی فەرماندەیی مەکتەبی باکووریش ڕاچی حسن سلمان بوو.

ئەمانەی لای خوارەوەش ئەو دەزگا سەرەکیانەی تر بوون کە لە ئەنفالدا لە ژێر فەرماندەیی ئەلەجیددا کاریان دەکرد:

- سوپای عێراقو هێزی ئاسمانی (بە یەکەکانی کۆماندۆ، هێزی تایبەت، ئەندازیاریو یەکەکانی چەکی کیمیاییەوە):

تەواوی عەمەلیاتی مەیدانیی شەڕ، گوند سووتاندنو وێرانکردنیان، گواستنەوەی بەکۆمەڵی گیراوەکان, هەمووی لە ئەستۆیاندا بوو. وەزیری بەرگریی عێراق لە کاتی ئەنفالدا فەریق ڕوکن عدنان خیراللە بوو (دواتر لەناوچوو). سەرۆك ئەرکانی سوپا لیوا ڕوکن نزار عبدالکریم الخزرجی بوو. زۆربەی عەمەلیاتی ئەنفال لە لایەن فەیلەقی یەك، کەوا بارەگای لە کەرکووك بوو و فەرماندەشی فەریق ڕوکن سوڵتان هاشم بوو, لە گەڵ فەیلەقی پێنج، کە بارەگای لە هەولێربوو و فەرماندەشی لیوا ڕوکن یونس محمد الزرب بوو، جێبەجێ کرا. هەروەها فەریق ڕوکن هاشم فەرماندەی مەیدانیی عەمەلیاتی ئەنفالی یەکەم بوو. لیوا ڕوکن أیاد خلیل زکی و لیوا ڕوکن بارق عبداللە الحاج حنگە، بەدوای یەکدا فەرماندەیی ئەنفالی دوو و سێیان کردووە. بەڵام فەرماندەی مەیدانیی ئەنفالەکانی تر نەناسراون.

- گاردی کۆماری:

هەڵبژاردەی شەڕکەری عەمەلیاتەکان بوون لە کاتی ئەنفالی یەكو دوودا.

• بەڕێوەبەریێتیی گشتیی هەواڵگریی سەربازی

(مديريه الاستخبارات العسكريه العامه):

سەرپەرشتی کردنی شوێنە سەرەتاییەکانی کۆکردنـەوەی خـەڵك وەك قـەڵاکانی قۆرەتووو نزارکێ، هەندێ لێکۆڵینەوە، ئـەو کاروبارانـەی پەیوەنـدییان بـە سـەربازی ڕاکـردوو و موتەخەلیفـەوە هـەبوو، فەرمانـدەیی مەیـدانیی *جاشـەکان*. دوان لـە فەرماندەییـە ناوچـەییەکانی *ئیستیخبارات* ڕۆڵـی سـەرەکییان لـە ئەنفالـدا هـەبوو: فەرمانـدەی کـەرتی *ئیستیخباراتی* ڕۆژهـەڵات خالـد محمـد عبـاس بـوو، فەرمانـدەی کەرتی *ئیستیخباراتی* باکوور فرحان مگلك صالح بوو.

- بەڕێوەبەرێتیی ئاسایشی گشتیی (مديريه الأمن العامه)، (بە یەکە تایبەتیەکانی ئەمنە کوردەکانەوە کە بە *مفارز خاصه* دەناسرا):

کۆکردنەوەی زانیاری لە سەر حاڵەت بەحاڵـەت و چاودێری کردنـی دانیشـتوان. لێکۆڵینـەوە لەگـەڵ گیراوەکـانی تـۆپزاواو کەمپـە بەندیخانـەکانی تـر، سەرپەرشـتی کردنی هەواڵدەران، گەڕان بە دوای ئەوانەدا کە دەربازبوونو ئەوانـەش کـە داڵـدەیان دابوونو دەسگیرکردنیان، چاودێری کردنی کۆمەڵگاکان. بەڕێوەبەری ئەمنی ناوچەی ئۆتۆنۆمیی کوردستان عبدالرحمن عزیز حسێن بوو.

• هێزەکانی کوتوپڕی *(قوات الگواری‌و)*:

ئەم یەکانە لە ژێر فەرماندەیی حیزبی بەعسدا بوون و بریتی بوون لە: *جاش*و *ئەمن*و پۆلیسو بەرپرس بوون لە زانیاریی ناو شـارەکان, دژە تـیرۆرو سەرپەرشـتیی

شوێنە سەرەتاكانی بەندكردن وەك بنكەی تەواریی لە شاری سلێمانیو ڕەنگە سەرپەرشتیی شوێنانی تریشیان كردبێت.

- فەوجەكانی بەرگریی نیشتمانی (*جحافل الدفاع الوگنی*) یان جاش:

ڕۆڵی یارمەتیدەریان بوو لە شەڕو عەمەلیاتەكانیدا، پاكۆدانو بەدەستەوەدانی خەڵكەكە، پاسەوانی كردن لە سەنتەرەكانی كۆكردنەوەی خەڵكدا.

- **سوپای میللی (*الجيش الشعبى*):**

كارو فەرمانیان پاسەوانی بوو لە شوێنو سەربازگەكانی بەندكردنی خەڵكەكەدا (وەك تۆپزاوا، دووبز،.. هتد).

- **لیژنەكان:**

چەند دەستەو گرووپێك بەرپرس بوون لە هەندێ لایەنی جیاجیای پرۆسەی ئەنفالو لە ماوەی 1987 ـ 1989دا هاوشانی پەلامارەكانی دژە كورد بوون. بە عادەت ئەم گرووپانە هەمیشە لێپرسراوێكی حیزبی بەعس سەرۆكایەتی دەكردنو زۆربەشیان نوێنەرانی ئەمنو فەیلەقەكانی یەكو پێنجی سوپاو *ئیستیخبارات*و پۆلیسی عێراقو دەسەڵاتە مەدەنیەكانیان تێدا بوو. ئەوانەی كە زۆر بەرچاوبوون، ئەم لیژنەو دەزگایانەی خوارەوەن:

- لیژنەی پێشوازی كردنی گەڕاوەكان (*لجنه أستقبال العائدين*):

بەرپرس بوو لەوانەی "دەگەڕانەوە بۆ ناو ڕیزی نیشتمانی" بە پێی لێبووردنی گشتی، لە نێوان 6 ی ئەیلوولو 9 ی تشرینی یەكەمی 1988داو لێبووردنەكانی تریش.

www.dengekan.com

- لیژنــەی ئــەمنی (*اللجنــه الامنیــه*) و لیژنــەی بەگژداچــوونەوەی چــالاکیی دوژمنکارانە (*لجنە مکافحە النشاگ المعادی*):

ئەمانــە بــۆ بەگژداچــوونەوەی *پێشــمەرگە* ڕێکخــرا بــوون لــە ئاســتی پارێزگــاو ناوچەکانداو ژمارەیەك لیژنە پەیوەست بــوون بــەم جــۆرە کارانــەوە وەك چاودێریی ئابلۆوقــەی ئــابووریی "ناوچــە قەدەغــەکراوەکان"و کــۆنترۆڵی بــە قاچــاخ بردنــی خواردن.

- لیژنەی بەدواداچوون (*لجنە المتابعە*):

بەرپرس بوو لە مسۆگەرکردنی ملکەچیی ئەوانــەی بــە پێــی یاسا دەگەڕانــەوە, ڕاونانی هەڵاتووەکانو توندکردنەوەی جڵەوی پەلامارەکە.

بێجگــە لەوانــەش، ژمارەیــەك وەزارەتــی مــەدەنی ڕۆڵــی پاڵپشــتیان لــە ئەنفالــدا هــەبوو: بــۆ نموونــە، وەزارەتــی کشــتوکاڵ بــەروبوومی بــەجێماوی ســاڵی 1988 ی دوورییەوەو بۆ خۆی بردی. وەزارەتی دارایی ماڵو سامانی "تێکدەرانی" داگیرکــردو چاودێریو سەرپەرشتیی کاولکردنی خانووەکانی دەکــرد. لــە هــەمان کاتیشدا بــانکی خانووبەرەی دەوڵــەتیش قــەرزی بــۆ نیشتەجێبوونەوەی نــوێی لــە نــاو کۆمەڵگاکانــدا ڕێکدەخست.